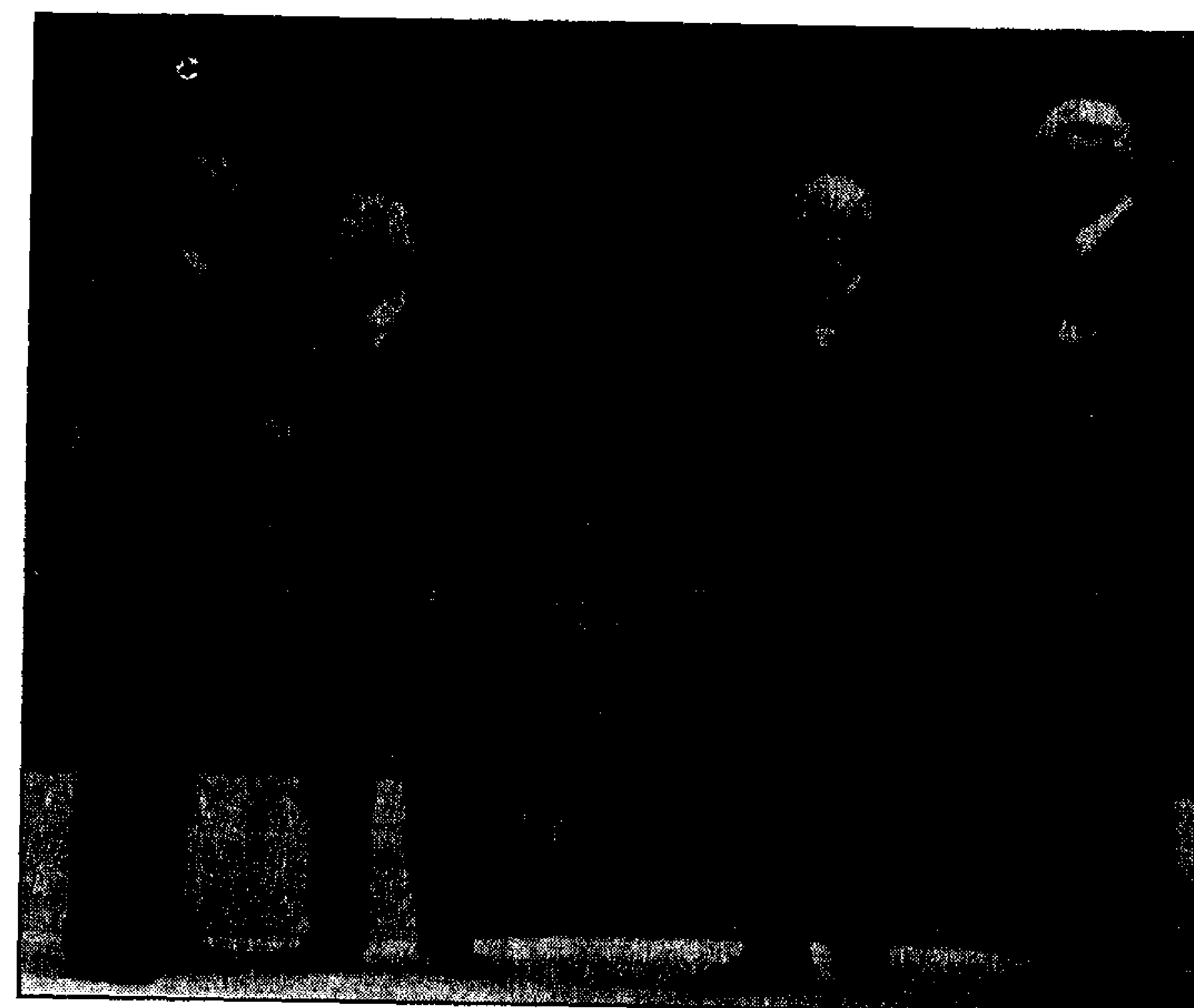

po většinu devatenáctého století poskytoval čas na opadnutí vášní, či dokonce vedl ke skutečnému řešení. Evropští vůdcové pamatovali na všechny eventuality – až na čas, kterého bylo zapotřebí k diplomatickému urovňování. A zapomněli na Bismarckovu poučku: „Běda vůdci, jehož argumenty na konci války nejsou stejně přesvědčivé, jako byly na jejím začátku.“

Jaká byla bilance první světové války? Dvacet milionů mrtvých, konec rakousko-uherské říše a svržení tří ze čtyř dynastií, které vstoupily do války: německé, rakouské a ruské. Jen britský královský rod se udržel. Po válce nebylo snadné se přesně upamatovat, kdo onen strašlivý požár zaviniil. Každý věděl jen to, že z popele, který byl důsledkem nebetyčné naviity, je nutno vybudovat nový evropský systém, i když jeho povahu nebylo snadné rozpoznat uprostřed vášní a vyčerpanosti, které po sobě válečná řež zanechala.

9. kapitola

Nová tvář diplomacie: Wilson a Versailleská smlouva

Jedenáctého listopadu roku 1918 oznámil britský předseda vlády David Lloyd George, že bylo podepsáno příměří mezi Německem a spojenci: „Můžeme, doufám, konstatovat, že v tento osudový den ráno nastal konec všech válek.“¹ Ve skutečnosti čekala Evropa za pouhá dvě desetiletí ještě ničivější válka.

Protože v první světové válce neprobíhalo nic podle plánu, bylo nevyhnutelné, že úsilí o mír bude stejně marné jako naděje, s nimiž se národy vrhly do katastrofy. Všichni účastníci očekávali, že válka bude krátká, a ponechali určení mírových podmínek na diplomatickém kongresu ob-

¹ Citováno v: A. J. P. Taylor, *British History 1914–1945*, The Clarendon Press, Oxford 1965, s. 114.

dobném těm, kterými v předcházejících sto letech končily evropské konflikty. Avšak počet obětí dosáhl hrozivých rozměrů, které přehlušily politické spory v době před propuknutím konfliktu: soupeření o vliv na Balkáně, o to, komu bude patřit Alsasko-Lotrinsko, či závody v námořním zbrojení. Evropské národy začaly přičítat své utrpení bytostně zlé povaze svých protivníků a přesvědčily samy sebe, že kompromis nemůže přinést opravdový mír. Nepřítele bylo nutno totálně porazit a válku vést do prostého vyčerpání.

Kdyby byli evropští vůdcové pokračovali v praktikách předválečného mezinárodního pořádku, byl by na jaře roku 1915 uzavřen kompromisní mír. Obě strany podnikly krvavé ofenzivy a na všech frontách nastala pátová situace. Avšak stejně jako se v týdnu předcházejícím vypuknutí války mobilizační plány zmocnily diplomacie, stál nyní v cestě rozumnému kompromisu obrovský počet obětí. A tak evropští vůdcové místo úsilí o kompromis stále zvyšovali své požadavky, čímž nejen prohlubovali neschopnost a neodpovědnost, s níž sklouzli do války, ale zároveň zničili světový řád, v němž jejich země existovaly po téměř celé století.

V zimě 1914–1915 nastalo vzájemné odcizení vojenské strategie a zahraniční politiky. Žádná z válčících stran si nedovolila zkoumat možnosti kompromisního míru. Francie nebyla ochotna k dohodě bez navrácení Alsaska-Lotrinska, Německo nechtělo uvažovat o míru, v němž by se muselo vzdát dobytého území. Jakmile se evropští vůdcové vrhli do války, byli tak posedlí bratrovraždou, tak rozhněvaní pokračujícím ničením celé generace svých mladých mužů, že se cílem o sobě stalo vítězství – bez ohledu na to, že by onen triumf musel být postaven na troskách. Vražedné ofenzivy potvrdily vyrovnanost vojenských sil a vedly k takovému počtu obětí, jaký byl před příchodem moderní technologie nepředstavitelný. Snahy o získání nových spojenců jen prohloubily politickou bezvýhodnost. Každý nový spojenc – Itálie a Rumunsko na straně spojenců, Bulharsko na straně ústředích mocností – požadoval podíl na očekávané kořisti a tím zničil i tu pružnost, která diplomacii snad ještě zbývala.

Mírové podmínky postupně nabývaly nihilistické povahy. Ve věku masové mobilizace ztratil význam aristokratický, poněkud konspirativní styl diplomacie devatenáctého století. Spojenecká strana se specializovala na odívání války do morálních hesel jako „válka za skončení všech válek“ či „učíňme svět bezpečnějším pro demokracii“ – zvláště poté, co do války vstoupila Amerika. První z těchto cílů byl pochopitelný, i když mnoho nadějí nevzbuzoval, neboť národy spolu v různých kombinacích bojovaly po tisíc let. Jeho praktickou interpretací bylo úplné odzbrojení Německa. Druhý návrh – rozšíření demokracie – vyžadoval svržení německých a ra-

kouských domácích institucí. Z obou spojeneckých hesel tedy vyplýval boj až do konce.

Velká Británie, která za napoleonských válek přišla s návrhem evropské rovnováhy v podobě Pittova plánu, požadavky totálního vítězství podporovala. V prosinci roku 1914 odmítla německou sondu, která nabízela stažení vojsk z Belgie výměnou za Belgické Kongo. Britský ministr zahraničí Grey tehdy požadoval pro spojence „záruky proti každému budoucímu útoku vycházejícímu z Německa“.²

Greyův komentář znamenal změnu britského postoje. Až do doby těsně před vypuknutím války Velká Británie ztotožňovala svoji bezpečnost s mocenskou rovnováhou, kterou chránila podporou slabší strany proti silnější. V roce 1914 se tato role stávala pro Velkou Británii stále nepohodlnější. Británie cítila, že se Německo stalo silnější než všechny ostatní země kontinentu dohromady, a proto již nemohla hrát svoji tradiční roli země, která se snaží zůstat stranou evropských sporů. Protože považovala Německo za stát, který chce v Evropě nastolit hegemonii, návrat k předválečnému stavu by podle ní základní problém nijak nezmírnil. Proto již ani ona nebyla ochotna přijmout kompromis a trvala na „zárkách“, které by znamenaly trvalé oslabení Německa – především na výrazném omezení německé námořní flotily, tedy požadavku, který by Německo bez totální porážky nikdy nepřijalo.

Německé podmínky byly preciznější a geopolitičtější. Avšak i němečtí vůdcové – se svým charakteristickým nedostatkem smyslu pro míru – žádali to, co se rovnalo bezpodmínečné kapitulaci. Na západě požadovali anexi uhelných ložisek v severní Francii a vojenskou kontrolu Belgie, včetně přístavu Antverp, čímž si zajistili nesmiřitelné nepřátelství Velké Británie. Na východě Německo pouze ohlásilo formální podmínky ve věci Polska. Pátého listopadu roku 1916 slíbilo, že z něj vytvoří „nezávislý stát s dědičnou a konstituční monarchií“³ – čímž zmařilo vyhlídky na kompromisní mír s Ruskem. (Německo doufalo, že slib polské nezávislosti povede k vytvoření pěti divizí polských dobrovolníků. Nakonec se však přihlásilo pouze tři tisíce rekrutů.)⁴ Po porážce Ruska mu Německo 3. března roku 1918 vnutilo Brestlitevskou smlouvu, podle níž anektovalo třetinu evropského Ruska a zřídilo na Ukrajině svůj protektorát. Konečně mohlo

² Citováno v: A. J. P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848–1918*, Oxford University Press, Oxford 1954, s. 535.

³ Citováno *tamtéž*, s. 553.

⁴ Werner Maser, *Hindenburg, Eine politische Biographie*, Verlag Ullstein GmbH, Frankfurt/Berlin 1992, s. 138.

definovat, co mělo na mysli svoji světovou politikou. Ukázalo, že se rozhodlo pro nadvládu přinejmenším nad Evropou.

První světová válka začala jako typická válka vlád. Velvyslanectví si předávala nóty, panující monarchové si vyměňovali telegramy při všech rozhodujících krocích na cestě ke skutečným bojům. Jakmile však byla vyhlášena válka, jakmile se ulice hlavních měst Evropy naplnily jásajícími davy, konflikt se vymkl z rukou kancléřských úřadů a stal se zápasem mas. Po prvních dvou letech války kladly obě strany podmínky, které byly s rovnováhou zcela neslučitelné.

Nikdo si nedokázal představit, že by obě strany mohly zároveň zvítězit i prohrát: že Německo porazí Rusko a že vážně oslabí jak Francii, tak Rusko, ale že nakonec – s nezbytnou pomocí Ameriky – zvítězí západní spojenci. Období po napoleonských válkách přineslo století míru založené na rovnováze a udržovaného společnými hodnotami. Období po první světové válce přineslo sociální neklid, ideologické konflikty a další světovou válku.

Nadšení z počátku války vyprchalo poté, co evropské národy pochopily, že schopnost jejich vlád způsobit rež nebyla vyvážena jejich schopností dosáhnout vítězství či míru. Ve výsledném malströmu byly svrženy východní dvory, jejichž jednota udržovala evropský mír v době Svaté aliance. Říše rakousko-uherská zcela zanikla. Ruské impérium, kterého se zmocnili bolševici, ustoupilo na dvě desítky let na periferii Evropy. Německo postupně prodělalo porážku, revoluci, inflaci, hospodářskou krizi a diktaturu. Francie a Velká Británie z oslabení svých protivníků nic nezískaly. Obětovaly své nejlepší mladé muže. Dosáhly míru, v němž byl jejich nepřítel geopoliticky silnější než před válkou.

Ještě předtím, než se zcela vyjevil plný rozsah tohoto do značné míry vlastní vinou způsobeného debaklu, objevil se na scéně nový hráč, který jednou provždy skoncoval s tím, co bylo až do oné doby nazýváno evropským koncertem. Po tříleté reži, která obrátila Evropu v trosky a vyvolala deziluzi, vkročila na mezinárodní arénu Amerika, a to s takovou sebedůvěrou, mocí a idealismem, jaké byly pro její otrlejší evropské spojence nepředstavitelné.

Vstup Ameriky do války sice technicky umožnil totální vítězství, avšak sledoval cíle, které měly jen málo společného se světovým pořádkem, který Evropa znala zhruba tři století a za nějž údajně šla do války. Amerika opovrhovala koncepcí mocenské rovnováhy. Praxi reálpolitiky považovala za nemorální. Americkými kritérii mezinárodního pořádku byly demokracie, kolektivní bezpečnost a sebeurčení, tedy ideály, na nichž do té doby nebylo postaveno žádné evropské uspořádání.

V očích Američanů nesoulad mezi jejich filozofií a evropským myšlením jen zdůrazňoval hodnotu vlastního přesvědčení. Wilsonova představa světového pořádku ohlašovala radikální rozchod s pojmy a zkušenostmi Starého světa. Vycházela z víry Američanů v mírové založení člověka a v základní světovou harmonii. Vyplývalo z ní, že demokratické národy jsou logicky mírumilovné a že lidé, kterým se dostane sebeurčení, již nebudou mít důvod jít do války nebo utlačovat jiné. Jakmile jednou národy světa okusí požehnání míru a demokracie, nepochybně budou jako jeden muž bránit to, co získaly.

Evropští vůdcové neměli k dispozici žádné myšlenkové kategorie, jejichž pomocí by takovéto názory mohli pochopit. Ani jejich vnitropolitické instituce, ani jejich mezinárodní pořádek nebyly založeny na politických teoriích vycházejících z postulátu bytostné dobroty člověka. Spíše byly vymyšleny tak, aby zapojily zřejmé sobectví člověka do služeb vyššího dobra. Evropská diplomacie nebyla postavena na předpokladu mírumilovné povahy států, nýbrž na jejich sklonu k válce, od něhož bylo třeba buď odrazovat nebo jej vyvážit. Aliance vznikaly proto, aby dosáhly konkrétních a definovatelných cílů, nikoli na obranu abstraktně pojatého míru.

Wilsonovy doktríny sebeurčení a kolektivní bezpečnosti zavedly evropské diplomaty do zcela neznámého terénu. Za všemi evropskými dohodami se skrýval předpoklad, že mocenskou rovnováhu lze posílit úpravou hranic a že taková změna má přednost před názory dotčených populací. Například Pitt si na konci napoleonských válek představoval, že „velké masy“ budou zadržovat Francii.

Po celé devatenácté století Velká Británie a Rakousko bránily rozpadu osmanské říše. Obávaly se totiž, že menší národy, které by z ní vzešly, by podkopaly mezinárodní pořádek. V jejich způsobu uvažování by nezkušenost menších národů posílila endemickou etnickou rivalitu, zatímco jejich relativní slabost by lákala velmocenské zasahování. Podle názoru Britů a Rakušanů musely menší státy podříditi své národní ambice širšímu zájmu – zachování míru. Ve jménu rovnováhy bylo Francii zabráněno v anexi francouzsky hovořící valonské části Belgie a Německu se nedoporučovalo sjednocení s Rakouskem (i když Bismarck měl své vlastní důvody, proč o svazek s Rakouskem neusilovat).

Wilson tento přístup zcela odmítal, stejně jako jej od té doby odmítají i Spojené státy. Podle amerického názoru nezpůsobilo války sebeurčení, nýbrž jeho nedostatek, nestabilitu nevyvolala absence mocenské rovnováhy, nýbrž úsilí o ni. Wilson chtěl vybudovat mír na základě kolektivní bezpečnosti. Podle jeho názoru i všech jeho žáků si bezpečnost světa nevyžaduje obranu národních zájmů, nýbrž právně pojatou obranu míru.

Jen mezinárodní instituce může určit, zda vskutku došlo k porušení míru. Wilson proto navrhl založení Společnosti národů.

Je to dosti podivné, avšak myšlenka takové organizace se po prvé objevila v Londýně, který byl do té doby baštou diplomacie založené na mocenské rovnováze. A důvodem nebyl pokus o vymyšlení nového světového pořádku, nýbrž to, že Anglie hledala dobrý důvod, proč by se měla Amerika účastnit války vyvolané pořádkem starým. V září roku 1915 učinil britský ministr zahraničí revoluční krok: poslal důvěrníkovi prezidenta Wilsona plukovníku Houseovi návrh, který podle jeho přesvědčení idealistický americký prezident nemohl odmítnout.

Grey se otázel, jak velký by měl prezident zájem na Společnosti národů, jejímž úkolem by bylo prosazovat odzbrojení a mírové urovnávání sporů:

Navrhoval by prezident, aby existovala Společnost národů, které by se zavázaly, že se postaví proti jakékoli mocnosti porušující smlouvu ... nebo mocnosti, která by v případě sporu odmítla přijmout jinou metodu urovnání než válku?⁵

Bylo překvapivé, že Velká Británie, která se po dvě stě let vyhýbala jasně nedefinovaným aliancím, náhle zatoužila po nejasných závazcích v globálním měřítku. Avšak odhodlání Velké Británie odrazit bezprostřední ohrožení Německem bylo tak silné, že její ministr zahraničí přišel s návrhem doktríny kolektivní bezpečnosti, nejméně definovaného závazku, jaký si lze představit. Každý člen jím navrhované světové organizace by měl závazek postavit se proti agresi, k níž by došlo kdekoli a která by přicházela odkudkoli, a trestat země, které odmítaly mírové řešení sporů.

Grey se v odhadu Wilsona nemýlil. Wilson již od mládí věřil, že by americké federální instituce měly posloužit jako vzor „parlamentu lidstva“, který by měl být posléze ustaven. Již na začátku svého prezidentství zkoumal možnosti panamerického paktu, v němž by se sdružily státy západní polokoule. Grey nemohl být překvapen – jistě byl naopak potěšen –, když dostal rychle souhlasnou odpověď. Wilson se chopil, jak ve zpětném pohledu vidíme, Greyova dosti průhledného náznaku.

Tato korespondence se stala snad prvním projevem „zvláštního vztahu“ Ameriky a Velké Británie, vztahu, který Británii umožnil udržet si jedinečný vliv ve Washingtonu dlouho poté, co její moc po druhé světové válce

⁵ Sir Edward Grey plukovníku E. M. Houseovi, 22. září 1915, citováno v: Arthur S. Link, *Woodrow Wilson, Revolution, War, and Peace*, Harlan Davidson, Arlington Heights, Illinois 1979, s. 74.

poklesla. Společný jazyk a kulturní tradice ve spojení s velkou dávkou taktu britským vůdcům umožnily vnášet své myšlenky do amerického rozhodovacího procesu takovým způsobem, že se nepozorovaně staly jeho součástí. A tak když v květnu roku 1916 Wilson poprvé vystoupil s plánem světové organizace, byl bezpochyby přesvědčen, že se jedná o jeho vlastní nápad. A svým způsobem měl pravdu, protože jej Grey navrhl s plnou znalostí Wilsonových pravděpodobných názorů.

Bez ohledu na svůj bezprostřední rodokmen byla Společnost národů hluboce americkou koncepcí. Wilson předpokládal „univerzální sdružení národů, jež by uchovávalo nenarušitelnou bezpečnost námořních cest, jichž by společně a neomezeně využívaly všechny státy světa, a jež by zabránilo každé válce, která by vznikla porušením smluvních závazků nebo bez varování, a úplné předložení příčin války světovému veřejnému mínění – což by prakticky zaručovalo územní celistvost a politickou nezávislost“.⁶

Zpočátku však Wilson nenabízel americkou účast v tomto „univerzálním sdružení“. Konečně se v lednu roku 1917 odhodlal k činu a přišel s návrhem členství Ameriky. Dostí překvapivě přitom použil jako model Monroeovu doktrínu:

Nenavrhují nic jiného, než aby národy v jediné smlouvě přijaly doktrínu prezidenta Monroea jako platnou pro celý svět: žádný stát by neměl usilovat o rozšíření svého zřízení na jakýkoli jiný stát či lid ... a aby se od této chvíle všechny státy vyhnuly zavazujícím aliancím, které by je vtáhly do mocenského soupeření...⁷

Mexiko bylo pravděpodobně ohromeno, když se dovědělo, že prezident země, která se v devatenáctém století zmocnila třetiny jeho území a která v předešlém roce do Mexika vyslala své jednotky, nyní prezentuje Monroeovu doktrínu jako záruku územní celistvosti bratrských národů a jako klasický příklad mezinárodní spolupráce.

Wilson ve svém idealismu nezašel tak daleko, aby měl za to, že jeho názory v Evropě zvítězí na základě jejich vnitřní hodnoty. Byl ochoten posílit své argumenty nátlakem. Krátce poté, co Amerika v dubnu roku 1917 vstoupila do války, napsal plukovníku Houseovi: „Až válka skončí, budeme jim moci vnutit náš způsob myšlení, protože v té době je už budeme

⁶ Woodrow Wilson, promluva ve Washingtonu k Lize za prosazení míru, 27. květen 1916, v: Arthur S. Link (ed.), *The Papers of Woodrow Wilson*, sv. 40, Princeton University Press, Princeton (N.J.) 1966–, s. 113.

⁷ Woodrow Wilson, řeč v Senátu, 22. leden 1917, *tamtéž*, sv. 40, s. 539.

mít, mimo jiné, finančně v hrsti.⁸ Několik spojeneckých států s odpovědí na Wilsonovu myšlenku zatím váhalo, neboť se neodhodlaly přijmout názory, které byly v rozporu s jejich tradicemi; příliš však Ameriku potřebovaly, než aby své výhrady vyslovily nahlas.

Koncem října roku 1917 odjel House na Wilsonův příkaz do Evropy. Požádal evropské státy, aby formulovaly své válečné cíle, v nichž by se odrazil Wilsonův proklamovaný cíl: mír bez anexí a reparací pod ochranou světové autority. Po několik měsíců se Wilson zdržoval předkládání vlastních názorů, neboť – jak vysvětlil Houseovi – Francie a Itálie by mohly mít námitky, kdyby Amerika vyjádřila pochybnosti o oprávněnosti jejich územních požadavků.⁹

Konečně se dne 8. ledna 1918 Wilson odhodlal jednat samostatně. S mimořádnou výřečností a vznešeností formuloval americké válečné cíle na společném zasedání Kongresu. Předložil je v podobě Čtrnácti bodů, které byly rozděleny do dvou částí. Osm bodů označil za povinné, které je „nutno“ splnit. Byly to: otevřená diplomacie, svoboda námořní plavby, všeobecné odzbrojení, odstranění obchodních překážek, nestranné urovnání koloniálních nároků, obnovení Belgie, stažení vojsk z ruského území a konečně Wilsonův zlatý hřeb – založení Společnosti národů.

Zbývajících šest bodů bylo konkrétnějších. Wilson prohlásil, že by jich „mělo“ být dosaženo, asi proto, že podle jeho názoru nebyly absolutně nezbytné. Bylo překvapivé, že navrácení Alsaska-Lotrinska Francii bylo zařazeno do nepovinné kategorie, přestože se francouzská politika půl století řídila odhodláním tuto oblast znovu získat a přestože za uskutečnění tohoto cíle přinesla za války nebyvalé oběti. Dalšími „žádoucími“ cíli byla autonomie pro menšiny v rakousko-uherské říši a v říši osmanské, úprava hranic Itálie, stažení vojsk z Balkánu, mezinárodní statut Dardanel a vytvoření nezávislého Polska, které by mělo získat přístup k moři. Že by chtěl Wilson naznačit možnost kompromisu v těchto šesti bodech? Přístup Polska k moři a úprava hranic Itálie byly stěží slučitelné s principem sebeurčení, a proto se staly prvním porušením mravní symetrie Wilsonova plánu.

Wilson svůj projev uzavřel apelem na Německo. Prohlásil, že Amerika bude k budování nového mezinárodního pořádku přistupovat v duchu smíření. Tento postoj vylučoval historické válečné cíle:

Neupíráme mu žádný úspěch, význačnost vzdělanosti, mírotvorné úsilí, které učinily jeho minulost tak světlou a záviděníhodnou.

⁸ Arthur S. Link, *Wilson the Diplomatist*, Johns Hopkins Press, Baltimore 1957, s. 100.

⁹ *Tamtéž*, s. 100n.

Nová tvář diplomacie: Wilson a Versailleská smlouva

Nechceme je zranit, nechceme nijak stát v cestě jeho legitimnímu vlivu a moci. Nechceme s ním bojovat ani zbraněmi, ani nepřátelskými obchodními praktikami, jestliže bude ochotno se spojit s námi a s dalšími mírumilovnými státy světa ve smlouvách, které zajistí právo, zákon a spravedlnost. Přejeme si jen, aby přijalo rovnoprávné postavení mezi národy světa...¹⁰

Nikdy předtím nebyly tak revoluční cíle předloženy s tak málo vodítky pro jejich uskutečnění. Svět, který Wilson předvídal, měl být založen na principu, nikoli na moci, měl být postaven na zákonu, nikoli na zájmech. Stejně zásady měly platit pro vítěze i poražené. Jinými slovy, měl nastat úplný odvrát od historické zkušenosti a metod činnosti velmocí. Symbolizoval to způsob, jakým Wilson popsal svoji a americkou úlohu ve válce. Amerika se přidala k „jedné straně“ (Wilson tohoto termínu použil proto, že měl averzi ke slovu „spojenec“) v jedné z nejzuřivějších válek dějin. Wilson se choval tak, jako by byl hlavním zprostředkovatelem. Z Wilsonových slov totiž zřejmě vyplývalo, že se ve válce nebojuje za dosažení nějakých konkrétních podmínek, nýbrž za to, aby Německo zaujalo určitý postoj. Proto šlo ve válce o konverzi nepřítele, nikoli o geopolitiku.

V projevu na londýnské radnici proneseném 28. prosince 1918, tedy po uzavření příměří, Wilson výslovně odsoudil mocenskou rovnováhu jako nestabilní a založenou na „žárlivé ostražitosti a protichůdných zájmech“:

[Spojenečtí vojáci] bojovali, aby odstranili starý pořádek a vytvořili nový. Centrem a charakteristickým rysem starého pořádku byla nestabilní situace, které jsme říkali „mocenská rovnováha“ – situace, v níž rovnováha závisela na meči, který se vychyloval na tu či onu stranu. Tuto rovnováhu určoval nestabilní poměr soupeřících zájmů... V této válce bojovali muži svobodných národů s odhodláním, že něco takového musí jednou provždy skončit.¹¹

Wilson měl nepochybně pravdu, když tvrdil, že evropské národy vše pokazily. Debakl první světové války však nezpůsobila mocenská rovnováha, nýbrž to, že se jí Evropa zřekla. Vedoucí představitelé Evropy před první světovou válkou zanedbali historickou mocenskou rovnováhu a zřekli se periodického přizpůsobování, které v minulosti zabraňovalo konečným konfrontacím. Nahradili ji bipolárním světem, který byl dokonce

¹⁰ Woodrow Wilson, řeč ke společnému zasedání obou komor Kongresu, 8. leden 1918, v: Link (ed.), *Papers of Woodrow Wilson*, sv. 45, s. 538.

¹¹ Woodrow Wilson, řeč v Guildhallu, 28. prosinec 1918, *tamtéž*, sv. 53, s. 532.

ještě daleko nepružnější než budoucí svět studené války, neboť postrádal děsivé pojistky nukleárního věku. Evropští vůdcové sice rovnováhu slovně uznávali, avšak zároveň hověli těm nejnacionalističtějším elementům veřejného mínění ve svých zemích. Ani politické, ani vojenské uspořádání neumožňovalo pružnost. Mezi *statem quo* a válečným požárem neexistoval žádný kompromis, který by sehrál úlohu bezpečnostního ventilu. To vedlo k neřešitelným krizím a k nekonečnému veřejnému pozérství, které nakonec znemožňovalo ústup.

Wilson přesně rozpoznal některé základní problémy dvacátého století – zvláště problém, jak postavit moc do služeb míru. Avšak jeho řešení příliš často zhoršovala problémy, které rozpoznal. Připisoval totiž soupeření mezi státy neexistenci sebeurčení a ekonomickým motivům. Historie však ukazuje mnohé jiné a častější příčiny soupeření. Na předním místě k nim patří rozpínavost států a vyzdvihování panovníka či vládnoucí skupiny. Takovými motivy Wilson opovrhoval. Byl přesvědčen, že rozšíření demokracie je znemožňující a že sebeurčení národů zničí jejich nositele.

Wilsonův lék – kolektivní bezpečnost – vycházel z předpokladu, že se národy světa sjednotí proti agresi, nespravedlnosti a snad i proti přehnanému sobectví. Ve vystoupení před americkým Senátem na počátku roku 1917 Wilson tvrdil, že zavedení rovných práv všech států vytvoří předpoklady pro udržení míru na základě kolektivní bezpečnosti, bez ohledu na moc, jakou ten či onen stát má.

Právo musí být založeno na společné, nikoli individuální síle států. Na shodě států bude záviset mír. Nemůže ovšem nastat rovnost co do území či zdrojů; také všech ostatních druhů rovnosti lze dosáhnout jen cestou normálního mírového a legitimního vývoje národů. Nikdo však nežádá ani neočekává více než rovnost práv. Lidstvo nyní hledá svobodu života, nikoli vyvážení sil.¹²

Wilson navrhoval světový pořádek, v němž by byl odpor proti agresi založen na mravních soudech, nikoli geopolitických. Národy se měly tázat, zda je určitý akt nespravedlivý, nikoli zda je ohrožuje. I když spojenci Ameriky tomuto novému léku příliš nevěřili, cítili se příliš slabí, než aby se proti němu postavili. Spojenci Ameriky věděli – nebo si mysleli, že vědí –, jak kalkulovat rovnováhu založenou na moci. Nevěřili, že by oni nebo kdokoli jiný dokázali posoudit rovnováhu na základě mravních pojmů.

Před vstupem Ameriky do války se evropské demokracie nikdy neod-

vážily otevřeně vyjádřit své pochybnosti o Wilsonových myšlenkách. Vše možně se pokoušely Wilsonovi nadbíhat, aby jej získaly k účasti. V době kdy Amerika vstoupila do války na straně spojenců, již byli zoufalí. Spojené síly Velké Británie, Francie a Ruska k porážce Německa nestačily. Po ruské revoluci se obávaly, že vstup Ameriky do války nanejvýš vyrovná oslabení způsobené zhroucením Ruska. Brestlitevská smlouva s Ruskem ukázala, jaký osud Německo chystá poraženým. Velká Británie a Francie měly z německého vítězství strach, a tak raději se svým partnerem, idealistickými Spojenými státy, o válečných cílech nediskutovaly.

Po uzavření příměří již mohli spojenci vyjádřit své výhrady snadněji. Nebylo to poprvé, co v evropské alianci vzniklo napětí, či dokonce nebezpečí rozpadu poté, co dosáhla vítězství (například v jednom období vídeňského kongresu si vítězové navzájem hrozili válkou). Vítězové první světové války však byli v důsledku velkých obětí příliš oslabeni a ještě příliš závislí na americkém gigantovi, než aby riskovali podrážděný dialog s ním nebo jeho odchod z mírových jednání.

To zvláště platilo o Francii, která se nyní dostala do vskutku tragického postavení. Po dvě století bojovala o nadvládu v Evropě, avšak na konci války již nevěřila, že by proti poraženému nepříteli ubránila své vlastní hranice. Francouzští vůdcové instinktivně cítili, že zadržet Německo není v silách jejich zpustošené země. Válka Francii vyčerpala a mír vyvolával předtuchy další katastrofy. Francie, která ve válce bojovala o svoji existenci, nyní zápasila o svoji identitu. Neodvažovala se zůstat sama, avšak její nejmocnější spojenec navrhoval vybudování míru na principech, které by změnily problém bezpečnosti v právní proces.

Vítězství Francii ukázalo nepřijemnou pravdu: že za revanš musela zaplatit příliš vysokou cenu a že po téměř celé jedno století žila z podstaty. Jen Francie věděla, jak ve srovnání s Německem zeslábla, i když nikdo jiný, zvláště ne Amerika, nebyl ochoten tomu uvěřit. Francouzsko-americký dialog, který byl zahájen v předvečer vítězství, tak urychlil proces francouzské demoralizace. Podobně jako Izrael v moderní době i Francie maskovala svoji zranitelnost útočností a paniku neústupností. A podobně jako modernímu Izraeli jí trvale hrozila izolace.

I když spojenci Francie tvrdili, že její obavy jsou přehnané, francouzští vůdcové věděli své. V roce 1880 žilo ve Francii 15,7 procent evropského obyvatelstva, zatímco v roce 1900 již jen 9,7 procent. V roce 1920 měla Francie 41 milionů obyvatel, zatímco Německo 65 milionů. Proto francouzský státník Briand odpovídal kritikům své smířlivé politiky vůči Německu argumentem, že jeho zahraniční politika je založena na francouzské porodnosti.

¹² Wilson, řeč v Senátu, 22. leden 1917, *tamtéž*, sv. 40, s. 536.

Relativní úpadek Francie byl ještě dramatictější v hospodářské oblasti. V roce 1850 byla nejsilnější průmyslovou mocností kontinentu. V roce 1880 již německá výroba oceli, uhlí a železa předstihla francouzskou. V roce 1913 Francie vytěžila 41 milionů tun uhlí, zatímco Německo 279 milionů tun. Koncem třicátých let tento nepoměr dále vzrostl: zatímco Francie těžila 47 milionů tun ročně, Německo celých 351 milionů tun.¹³

Zbývající síla poraženého nepřítele se stala základním rozdílem mezi vídeňským mezinárodním pořádkem a pořádkem poversailleským. Po versailleské konferenci nezůstali vítězové jednotní. Napoleona porazila koalice mocností, a koalice bylo zapotřebí i k přemožení císařského Německa. Dokonce i po porážce zůstaly oba poražené státy – Francie v roce 1815 a Německo v roce 1918 – natolik silné, že by dokázaly porazit každého účastníka vítězné koalice zvlášť a možná i dva z nich zároveň. Zatímco však v roce 1815 zůstali mírotvorci na vídeňském kongresu jednotní a vytvořili Alianci čtyř, mocnou koalici čtyř mocností, která by dokázala rozdrtit každý revizionistický sen, v poversailleském období vítězové jednotní nezůstali; Amerika a Sovětský svaz se zcela stáhly a postoj Velké Británie k Francii byl značně obojaký.

Až po Versailles si Francie uvědomila smutnou pravdu, že její prohra s Německem v roce 1871 nebyla náhodná. Jediným způsobem, jak mohla samotná Francie udržet rovnováhu s Německem, by bylo jeho rozdělení na jednotlivé státy, snad i znovuzřízení Německého spolku z devatenáctého století. A Francie vskutku horečně usilovala o uskutečnění tohoto cíle podporou separatismu v Porýní a okupací sárských uhelných dolů.

Rozdělení Německa však stály v cestě dvě překážky. Jednou z nich byla kvalita Bismarckovy stavby. Německo, které vytvořil, si udrželo vědomí jednoty i po porážce ve dvou světových válkách, v době francouzské okupace Porýří v roce 1923, a dokonce i poté, co si Sověti po druhé světové válce vynutili založení svého satelitního státu ve východním Německu, státu, který se udržel celou jednu generaci. Když v roce 1989 padla Berlínská zeď, francouzský prezident Mitterrand si chvíli pohrával s myšlenkou, že spolu s Gorbačovem bude bránit sjednocení Německa. Gorbačov však byl příliš zaměstnán domácími problémy, než aby se do takového dobrodružství pustil, a Francie nebyla natolik silná, aby se do něj pustila sama. Podobná slabost Francie zabránila v roce 1918 rozdělení Německa. I kdyby na tento úkol Francie stačila, její spojenci, zvláště Amerika, by nebyli tolerovali tak hrubé porušení zásady sebeurčení. Wilson

však netrval ani na míru založeném na smíření. Nakonec podpořil několik ustanovení smlouvy, která měla Německo potrestat a která byla v rozporu s nestranností, slibovanou v jeho Čtrnácti bodech.

Nebylo v lidských silách dosáhnout smíření amerického idealismu s francouzskými obavami. Wilson svolil s modifikací Čtrnácti bodů výměnou za založení Společnosti národů, od níž očekával vyřešení všech oprávněných výhrad proti mírové smlouvě. Francie se smířila s daleko méně přísnými opatřeními, než považovala za přiměřené svým obětem, neboť doufala, že tím získá dlouhodobý americký závazek chránit její bezpečnost. Nakonec žádná země nedosáhla svého cíle: Německo zůstalo nesmířeno, Francie nezískala bezpečnost a Spojené státy se z mírového urovnání stáhly.

Wilson se stal hvězdou mírové konference, která zasedala v Paříži od ledna do června roku 1919. V dobách, kdy cesta lodí do Evropy trvala týden, mnozí poradci Wilsona varovali, že si americký prezident nemůže dovolit, aby zůstal celé měsíce mimo Washington. Wilsonova nepřítomnost vskutku oslabil jeho moc v Kongresu, což se zvláště nepříjemně projevilo ve chvíli, kdy měla být smlouva ratifikována. Vedle Wilsonovy nepřítomnosti ve Washingtonu sehrál svoji úlohu i další faktor: hlavy států téměř vždy chybují, ujmou-li se osobně vyjednávání o podrobnostech. Musí se vpravit do specifických problémů, kterými se běžně zabývají jejich ministerstva zahraničí. Jejich pozornost je odváděna k tématům, která přísluší spíše jejich podřízeným, a přitom opomíjejí problémy, které mohou vyřešit jen hlavy států. Protože nejvyššího úřadu v zemi dosáhne jen takový člověk, který má silné ego, je dosažení kompromisů obtížné a slepé uličky jsou plné nebezpečí. Protože vnitropolitické postavení vyjednávačů tak často závisí alespoň na zdání úspěchu, jednání se často soustřeďuje na zakrývání rozdílů a nikoli na řešení podstaty problému.

To se stalo Wilsonovi v Paříži osudným. Každý měsíc byl stále hlouběji zatahován do handrkování se o podrobnosti, jimiž se nikdy předtím nezabýval. Čím déle zůstával v Paříži, tím více v něm touhu vytvořit zcela nový mezinárodní pořádek zatlačoval pocit, že je třeba celou záležitost rychle ukončit. Konečný výsledek nutně vyplýval z postupu, jehož bylo při sjednávání mírové smlouvy použito. Protože řešení územních problémů zabralo příliš času, Společnost národů vznikla jako jakýsi deus ex machina, který by překlenul stále se prohlubující rozpor mezi Wilsonovými mravními nároky a skutečnými podmínkami urovnání.

Bojovný Walesan David Lloyd George, který zastupoval Velkou Británii, slíbil krátce před mírovou konferencí Britům, že „Německo zmáčkne tak, že mu budou žebra praskat“.

¹³ Anthony Adamthwaite, *France and the Coming of the Second World War, 1936–1939*, Frank Cass, Londýn 1977, s. 4.

Za francouzský názor argumentoval v bojích zocelený starý politik Georges Clemenceau, kterému se přezdívalo „tygr“. Byl veteránem mnoha desetiletí vnitropolitických zápasů, počínaje svržením Napoleona III. a konče rehabilitací kapitána Dreyfuse. Avšak na pařížské konferenci si tento temperamentní politik dal úkol, který přesahoval jeho schopnosti. Usiloval o mír, který by nějak anuloval Bismarckovo dílo a obnovil richelieuovský primát Francie na kontinentě. Tyto cíle mezinárodní systém nebyl ochoten tolerovat, a na jejich splnění nestačily ani možnosti francouzské společnosti. Prostě nebylo možné vrátit historii o sto padesát let. Žádná jiná země ani nesdílela, ani plně nepochopila francouzské cíle. Clemenceauovým údělem se stalo zklamání, a budoucností Francie rostoucí demoralizace.

Posledním z „Velké čtyřky“ byl italský ministerský předseda Vittorio Orlando. I když na konferenci zářil, často jej zastínil jeho energický ministr zahraničí Sidney Sonnino. Ukázalo se, že italští vyjednávači přijeli do Paříže nikoli proto, aby budovali nový světový pořádek, nýbrž aby si vybrali válečnou kořist. Spojenci vlákali Itálii do války tím, že jí v Londýnské smlouvě z roku 1915 slíbili jižní Tyrolsko a pobřeží Dalmácie. Protože v jižním Tyrolsku žilo převážně rakouskoněmecké obyvatelstvo a na dalmatském pobřeží slovanské, italské nároky byly v přímém konfliktu s principem sebeurčení. Orlando se Sonninem blokovali celou konferenci, dokud Itálie nedostala jižní Tyrolsko (i když ne Dalmácii). Tento „kompromis“ názorně předvedl, že Čtrnáct bodů nebylo ze žuly, a otevřel bránu dalším úpravám hranic, které všechny porušovaly základní princip sebeurčení, aniž by přinesly zlepšení oproti staré mocenské rovnováze nebo vytvořily novou.

Na rozdíl od vídeňského kongresu se poražené mocnosti pařížské mírové konference neúčastnily. Tak byli Němci na mnoho měsíců, po něž jednání probíhalo, uvrženi do nejistoty, která podporovala vznik iluzí. Wilsonových Čtrnáct bodů se naučili recitovat zpaměti. Přestože jejich mírový program by byl brutální, namlouvali si, že konečné rozhodnutí spojenců bude mírné. Když pak mírotvorci v červnu 1919 zveřejnili své dílo, Němci byli šokováni a zahájili dvě desetiletí systematického podkopávání versailleského systému.

Leninovo Rusko, které také nebylo přizváno, útočilo na celý podnik s tím, že se jedná o kapitalistickou zvrhlost organizovanou státy, jejichž konečným cílem byla intervence v Rusku, v němž právě probíhala občanská válka. Tak se stalo, že mír, který uzavřel válku vedenou za skončení všech válek, nezahrnul dva nejsilnější evropské státy, Německo a Rusko, v nichž žilo o mnoho více než polovina obyvatel Evropy a které měly zdaleka největší vojenský potenciál.

Ani jednacím řádem neumožňoval přístup všem. Dominovala Velká čtyřka: Wilson, Clemenceau, Lloyd George a Orlando. Ta však nemohla kontrolovat jednání stejným způsobem, jako o sto let dříve dominovali ministři velmocí na vídeňském kongresu. Vyjednávači ve Vídni se soustředili především na vytvoření nové mocenské rovnováhy, jejíž obecný náčrt čerпали z Pittova plánu. Pozornost vedoucích představitelů v Paříži odváděla nekonečná série vedlejších akcí.

Bylo pozváno dvacet sedm států. Konference, která se měla stát fórem všech národů světa, se nakonec změnila v zápas všech proti všem. Nejvyšší rada, skládající se z hlav vlád Velké Británie, Francie, Itálie a Spojených států, byla pouze nejvyšší z nesčetných komisí a sekcí konference. K nim patřila Rada pěti, tvořená Nejvyšší radou a předsedou japonské vlády, a Rada deseti, tvořená Radou pěti a ministry zahraničí pěti hlavních států. Delegáti menších států mohli elitní skupiny po libosti seznamovat se svými problémy. Tím byl podtržen demokratický charakter konference, avšak jednání se tak velmi protahovalo.

Protože před konferencí nebyl dohodnut pořad jednání, delegáti přijíždějící do Paříže nevěděli, v jakém pořadí se bude o jednotlivých bodech jednat. Když pařížská konference končila, měla padesát osm různých výborů. Většina se jich zabývala územními otázkami. Pro každou zemi byl vytvořen zvláštní výbor. Navíc existovaly výbory zabývající se vinou za válku a válečnými zločinci, reparacemi, přístavy, vodními cestami a železnicemi, pracovním zákonodárstvím a konečně Společností národů. Dohromady se členové výborů konference účastnili 1646 schůzí.

Nekonečné diskuse o okrajových záležitostech zakrývaly to hlavní: že stabilní mír vyžaduje, aby bylo urovnání založeno na nějaké obecné koncepci, zvláště na dlouhodobé koncepci budoucí role Německa. Teoreticky měly tuto roli hrát americké principy kolektivní bezpečnosti a sebeurčení. V praxi byl hlavním problémem konference – který se ukázal neřešitelným – rozdíl mezi americkou koncepcí mezinárodního pořádku a koncepcí evropskou, zvláště francouzskou. Wilson odmítl myšlenku, že by mezinárodní konflikty měly strukturální příčiny. Považoval harmonii za cosi přirozeného, a proto usiloval o instituce, které by smetly iluzi konfliktních zájmů a umožnily, aby se prosadilo vědomí celosvětového společenství.

Francii, dějiště mnoha evropských válek a účastníka mnoha dalších, nebylo možné přesvědčit, že střet národních zájmů je iluzí a že existuje jakási mlhavá základní harmonie, která až dosud zůstala lidstvu skryta. Dvě německé okupace v průběhu padesáti let vedly k nesmírnému strachu Francie z dalšího kola německé dobytosti. Francie usilovala o hmatatelné záruky své bezpečnosti; mravní zlepšování lidstva přene-

chala jiným. Avšak hmatatelné záruky znamenaly buď oslabení Německa nebo ujištění, že v případě další války budou na straně Francie jiné země, zejména Spojené státy a Velká Británie.

Protože se Amerika stavěla proti rozdělení Německa a protože kolektivní bezpečnost byla pro Francii příliš mlhavá, jediným zbývajícím řešením jejího problému mohl být americký a britský závazek k její obraně. A právě k takovému závazku se oba anglosaské státy stavěly s krajní neochotou. Protože žádné takové ujištění nepřicházelo, Francii nezbývalo než naléhat na praktická řešení. Ameriku chránila zeměpisná poloha a kapitulace německého námořnictva rozptýlila obavy Britů o jejich nadvládu nad oceány. Francie byla jediným vítězným státem, od něhož se požadovalo, aby založil svoji bezpečnost na světovém veřejném mínění. Hlavní francouzský vyjednávač André Tardieu argumentoval:

Pro Francii – stejně jako pro Velkou Británii a Spojené státy – je nutné vytvořit bezpečnostní zónu... Tuto zónu vytvářejí námořní mocnosti svými flotilami a eliminací německé flotily. Ale Francie není chráněna oceánem a nemůže eliminovat miliony Němců vycvičených k válce. Takovou zónu proto musí poskytnout Rýn, který musí být společně okupován spojenci.¹⁴

Avšak požadavek Francie na oddělení Porýní od Německa narážel na americké přesvědčení, že „takový mír by byl v rozporu se vším, co jsme kdy zastávali“.¹⁵ Americká delegace tvrdila, že kdyby bylo od Německa odděleno Porýní a umístěny v něm spojenecké jednotky, způsobilo by to v Německu trvalý pocit křivdy. Britský delegát Philip Kerr řekl Tardieuovi, že Velká Británie považuje nezávislý porýnský stát za „zdroj komplikací a slabosti... Dojde-li k místním konfliktům, kam povedou? Jestliže k válce, ani Anglie, ani její dominia nebudou mít onen hluboký pocit solidarity s Francií, jakým byly vedeny v poslední válce.“¹⁶

Francouzští vůdcové si dělali daleko menší starosti s ukřivděností Němců než s jejich budoucí mocí. Tardieu trval na svém:

Říkáte, že Anglie nerada používá anglické jednotky v cizině. Ale odpovídá to faktům? Anglie měla vždy jednotky v Indii a Egyptě. Proč? Protože ví, že její hranice nekončí v Doveru... *Žádat nás, abychom*

¹⁴ André Tardieu, *The Truth About the Treaty*, Bobbs-Merrill, Indianapolis 1921, s. 165.

¹⁵ Wilsonův poradce David Hunter Miller, 19. březen 1919, v: David Hunter Miller, *The Drafting of the Covenant*, sv. 1, G. P. Putnam's Sons, New York/Londýn, s. 300.

¹⁶ Citováno v: Tardieu, *Truth About the Treaty*, s. 173.

Nová tvář diplomacie: Wilson a Versailleská smlouva

se vzdali okupace, je jako žádat Anglii či Spojené státy, aby potopily své bitevní lodě.¹⁷

Pokud by Francie nedostala nárazníkové pásmo, potřebovala nějakou jinou záruku, nejraději alianci s Velkou Británií a Spojenými státy. V případě potřeby byla Francie ochotna přijmout interpretaci, že kolektivní bezpečnost může dosáhnout stejného výsledku jako tradiční aliance.

Wilson tak toužil založit Společnost národů, že občas vystoupil s teoretickými vývody, které francouzské naděje posílily. Několikrát označil Společnost národů za mezinárodní tribunál, který by rozsuzoval spory, měnil hranice a dával mezinárodním vztahům tolik potřebnou pružnost. Jeden z Wilsonových poradců, dr. Isaiah Bowman, shrnul Wilsonovy myšlenky v memorandu sepsaném v prosinci roku 1918 na palubě lodi, která vezla americkou delegaci na mírovou konferenci. Společnost národů by zajistila:

*... územní celistvost a pozdější změny podmínek a hranic, pokud by se prokázalo, že byla spáchána nespravedlnost nebo že se změnily podmínky. Takové změny se časem stanou snadnějšími, neboť vášně opadnou a na věci bude možné pohlížet z hlediska spravedlnosti a nikoli z hlediska mírové konference na konci dlouhé války... Opačným takového kurzu by bylo zachování myšlenky *velmocí a mocenské rovnováhy*; taková myšlenka *vedla vždy pouze k agresi, sobectví a válce.*¹⁸*

Po plenárním zasedání konaném 14. února 1919, na němž Wilson zveřejnil návrh statutu Společnosti, svěřil se s téměř totožnou myšlenkou své manželce: „Toto je náš první reálný krok vpřed, neboť si dnes více než kdy dříve uvědomuji, že až bude Společnost založena, může se stát arbitrem a napravit chyby, které jsou nutně obsaženy ve smlouvě, již se nyní snažíme dosáhnout.“¹⁹

Wilson očekával, že Společnost národů dostane dvojí mandát: k prosazování míru a k napravování jeho nespravedlnosti. Tato naděje však byla hluboce rozporná. Neexistoval totiž jediný historický precedens, kdy se evropské hranice změnilly na základě apelu na spravedlnost nebo v dů-

¹⁷ Tardieu, *tamtéž*, s. 174–175.

¹⁸ Bowmanovo memorandum, 10. prosinec 1918, v: Charles Seymour (ed.), *The Intimate Papers of Colonel House*, sv. 4, Houghton Mifflin, Boston/New York 1926–1928, s. 280–281.

¹⁹ Citováno v: Seth P. Tillmann, *Anglo-American Relations at the Paris Peace Conference of 1919*, Princeton University Press, Princeton (N.J.) 1961, s. 133.

sledku čistě právního procesu. Téměř ve všech případech byly hranice měněny – či bráněny – ve jménu národního zájmu. Wilson si ale dobře uvědomoval, že americký národ vůbec není ochoten bránit ustanovení Versailleské smlouvy. V podstatě hodlal založit instituci, která by se rovnala světové vládě. Ta byla pro americký lid ještě nepřijatelnější než globální policejní sbor.

Wilson chtěl tento problém obejít tím, že by se silnější sankcí agrese stalo světové veřejné mínění a nikoli světová vláda či vojenské síly. Svoji představu popsal na zasedání mírové konference v únoru roku 1919:

... celý tento nástroj [Společnost národů] závisí hlavně a především na jedné velké síle – na mravní síle světového veřejného mínění...²⁰

A toho, co nemohlo vyřešit veřejné mínění, zajisté dosáhne hospodářský nátlak. Slovy Bowmanova memoranda:

V případech, kdy půjde o prosazení kázně, existuje alternativa války, totiž bojkot; na provinivší se stát lze uvalit obchodní sankce, v jejichž rámci by mu mohl být znemožněn i přístup k poštovním a telegrafním službám.²¹

Žádný evropský stát nikdy fungování takového mechanismu nezažil a nemohl ani uvěřit v jeho uskutečnitelnost. V každém případě se zde žádalo příliš od Francie, která obětovala tolik krve a finančních zdrojů jen proto, aby přežila, a která nyní stála před vakuem ve východní Evropě a tvář v tvář Německu, jehož skutečná síla zdaleka převyšovala její.

Pro Francii tedy měla Společnost národů jen jeden cíl: aktivizovat v případě potřeby vojenskou pomoc proti Německu. Jako stát s bohatými historickými zkušenostmi nemohla válkou vyčerpaná Francie uvěřit základní premise kolektivní bezpečnosti, že všechny národy budou posuzovat hrozby stejným způsobem a že – pokud se v tomto shodnou – dojdou ke stejnému názoru na způsob, jakým jim čelit. Kdyby kolektivní bezpečnost selhala, Amerika – a snad i Velká Británie – by se vždy mohly vposledku ubránit samy. Avšak pro Francii taková poslední možnost neexistovala: již její první úsudek musel být správný. Pokud by se neprokázal základní předpoklad kolektivní bezpečnosti, Francie – na rozdíl od Ameriky – nemohla počítat s tím, že půjde do další tradiční války, neboť by prostě pře-

²⁰ Woodrow Wilson, řeč na třetím plenárním zasedání mírové konference, 14. únor 1919, v: Link (ed.), *Papers of Woodrow Wilson*, sv. 55, s. 175.

²¹ Bowmanovo memorandum, v: Seymour (ed.), *Intimate Papers*, s. 281.

stala existovat. Francie tudíž neusilovala o obecné záruky, nýbrž o záruku, která by se vztahovala na konkrétní situaci. Takovou záruku jí americká delegace rozhodně odepřela.

Přestože Wilsonova neochota zavazovat Ameriku k něčemu, co by přesahovalo pouhou deklaraci zásad, byla vzhledem k domácím americkým tlakům pochopitelná, vedla k růstu francouzských obav. Spojené státy nikdy neváhaly s užitím síly k prosazení Monroeovy doktríny, na niž se Wilson stále odvolával jako na vzor svého nového mezinárodního pořádku. Zaujaly však rezervovaný postoj ve chvíli, kdy přišel na pořad problém německých hrozeb evropské mocenské rovnováze. Neznamenal to, že evropská rovnováha je pro bezpečnostní zájmy Spojených států méně významná než situace na západní polokouli? Aby tento rozdíl odstranil, naléhal francouzský zástupce v příslušném výboru Léon Bourgeois na vytvoření mezinárodní armády či nějakého jiného mechanismu, který by vybavil Společnost národů automatickým prosazovacím mechanismem pro případ, že by Německo z versailleského uspořádání vystoupilo – což byla jediná příčina války, která Francii zajímala.

Chvíli se zdálo, že Wilson tuto koncepci podporuje. Zmínil se o navrhovaném statutu jako o záruce „celosvětové držby půdy“.²² Jeho doprovod však byl zděšen. Jeho členové věděli, že americký Senát nikdy neratifikuje stálou mezinárodní armádu nebo trvalé vojenské angažmá. Jeden z Wilsonových poradců dokonce tvrdil, že ustanovení o použití síly proti agresi by bylo neústavní:

Proti takovému ustanovení lze vznést podstatnou námitku: kdyby bylo obsaženo v smlouvě podepsané Spojenými státy, bylo by neplatné. Ústava dává právo vyhlásit válku Kongresu. Válka, k níž by došlo automaticky na základě podmínek definovaných ve smluvním ustanovení, by nebyla válkou vyhlášenou Kongresem.²³

To doslova znamenalo, že žádná aliance se Spojenými státy nebude nikdy závazná.

Wilson se rychle vrátil k původní, ničím neoslabené doktríně kolektivní bezpečnosti. Ve svém odmítnutí francouzského návrhu označil stálý prosazovací mechanismus za nepotřebný, protože Společnost sama bude po celém světě vzbuzovat silnou důvěru. Tvrdil, že „jediná metoda ... spočívá v naší důvěře v dobré úmysly států, které jsou členy Společ-

²² Citováno v: Tillmann, *Anglo-American Relations*, s. 126.

²³ Wilsonův poradce David Hunter Miller, v: Miller, *Drafting of the Covenant*, sv. 1, s. 49.

nosti... Až přijde nebezpečí, přijdeme i my, avšak musíte nám důvěřovat.“²⁴

Důvěra není zbožím, kterého by měli diplomaté nazbyt. Když jde o přežití státu, hledají hmatatelnější záruky – zvláště je-li země v tak nejisté situaci, jako byla Francie. Přesvědčivost americké argumentace spočívala v neexistenci alternativy: přestože byly závazky Společnosti neurčité, byly lepší než žádné. Právě to řekl lord Cecil, jeden z britských delegátů, když plísnil Léona Bourgeoise za hrozby, že Francie do Společnosti nevstoupí, jestliže statut nebude obsahovat ustanovení o mechanismu prosazení. „Amerika,“ řekl Cecil Bourgeoisovi, „nemůže ze Společnosti národů nic získat ... mohla by se z evropských záležitostí stáhnout a starat se sama o sebe. Nabídka americké podpory byla vlastně dárkem Francii...“²⁵

I když Francii trápily mnohé pochyby a předtuchy, nakonec se podvolila nepříjemné logice Cecilovy argumentace a přistoupila na tautologii obsaženou v 10. článku Charty Společnosti národů: „Rada se poradí o prostředcích, jakými tento závazek [tj. uchování územní celistvosti] má být naplněn.“²⁶ To znamenalo, že v případě krize se Společnost národů dohodne na tom, na čem se dokáže dohodnout. K takové akci by se ovšem národy světa většinou dohodly i bez statutu. Tradiční aliance takovou situaci řešily poukazem na formální závazek vzájemné pomoci v konkrétně definovaných situacích.

Na nepřiměřenost navrhovaných bezpečnostních řešení v rámci Společnosti národů otevřeně poukázalo francouzské memorandum:

Dejme tomu, že místo – vskutku velmi omezeného – porozumění Velké Británie a Francie o vojenské obraně, které se uplatnilo v roce 1914, by mezi oběma zeměmi tehdy neexistoval žádný jiný svazek než obecné dohody obsažené ve statutu Společnosti národů. Britský zásah by se opozdil a vítězství Německa by tak bylo zajištěno. Jsme proto přesvědčeni, že za současných podmínek by na základě statutu Společnost přišla s pomocí příliš pozdě.²⁷

Jakmile se jasně ukázalo, že Amerika odmítá do statutu zahrnout jakákoli konkrétní bezpečnostní ustanovení, obnovila Francie tlak na rozdělení Německa. Navrhla zřízení nezávislé Rýnské republiky, která by hrála úlohu

²⁴ Citováno v: Paul Birdsall, *Versailles Twenty Years After*, Reynal & Hitchcock, New York 1941, s. 128.

²⁵ Citováno v: Miller, *Drafting of the Covenant*, sv. 1, s. 216.

²⁶ *Tamtéž*, sv. 2, s. 727.

²⁷ Citováno v: Tardieu, *Truth About the Treaty*, s. 160.

demilitarizovaného nárazníkového pásma, a snažila se vytvoření takového státu podpořit tím, že by byl osvobozen od reparací. Spojené státy a Velká Británie tento návrh ignorovaly, a tak Francie navrhla, aby bylo Porýní alespoň na čas odděleno od Německa, dokud se instituce Společnosti nerozvinou a dokud se prosazovací mechanismus neosvědčí v praxi.

Ve snaze uchvátil Francii navrhl Wilson spolu s britskými vůdci náhražku za rozdělení Německa: smlouvu, která by zaručila nové uspořádání. Amerika a Velká Británie by se zavázaly jít do války, kdyby Německo porušilo mírové uspořádání. Tato smlouva se velmi podobala té, kterou vymysleli spojenci na vídeňském kongresu, aby se pojistili proti Francii. Byl tu však jeden důležitý rozdíl: po napoleonských válkách spojenci upřímně věřili, že je Francie ohrožuje, a chtěli se proti ní zabezpečit. Po první světové válce však Velká Británie a Spojené státy v německou hrozbu ve skutečnosti nevěřily. Navrhly tuto záruku, aniž byly přesvědčeny, že je nezbytná, a nebyly nijak zvlášť odhodlány ji dodržet.

Hlavní francouzský vyjednávač jen zářil. Označil britskou záruku za „bezprecedentní“. Tvrdil, že Velká Británie občas uzavírala dočasné dohody, že však nikdy předtím na sebe nevzala trvalý závazek: „Občas poskytla pomoc, ale nikdy se k ní předem nezavázala.“²⁸ Navrhovaný závazek Ameriky považoval Tardieu za stejně převratný rozchod s její historickou tradicí izolacionismu.²⁹

Ve své touze po formálních zárukách francouzští vůdcové přehlédli klíčový fakt, že „bezprecedentní“ anglosaská rozhodnutí byla především taktikou, která měla Francii přimět k odvolání požadavku rozdělení Německa. V zahraniční politice je termín „bezprecedentní“ vždy poněkud podezřelý, neboť skutečný rozsah možných inovací je omezen dějinami, vnitropolitickými institucemi a zeměpisnou polohou.

Kdyby byl Tardieu zasvěcen do reakce americké delegace, byl by pochopil, o jak křehkou záruku se ve skutečnosti jednalo. Wilsonovi poradci se jednomyslně postavili proti svému šéfovi. Cožpak nebyla nová diplomacie výslovně vytvořena k odstranění tohoto druhu státních závazků? Cožpak šla Amerika do války proto, aby nakonec vstoupila do tradiční aliance? House si zapsal do deníku:

Pomyslel jsem si, že bych měl prezidenta na nebezpečnost takové smlouvy upozornit. Mimo jiné by byla považována za přímou ránu Společnosti národů. To, co tato smlouva navrhuje, by měla dělat

²⁸ *Tamtéž*, s. 202.

²⁹ *Tamtéž*, s. 204.

právě Společnost. Kdyby měly státy uzavírat takovéto smlouvy, k čemu by pak Společnost národů byla?³⁰

Byla to oprávněná otázka. Kdyby totiž Společnost fungovala tak, jak se tvrdilo, záruka by byla zbytečná, a kdyby se takové záruky staly potřebnými, činnost Společnosti by neodpovídala cíli, k němuž byla vytvořena. To by vyvolalo pochybnosti o všech poválečných koncepcích. Izolacionisté ve Spojených státech měli své vlastní výhrady. Nevadilo jim, že je tato záruka v rozporu se Společností, ale trápila je představa, že záludní Evropané lákají Ameriku do sítí svých starých hanebných závazků. Záruka však netrvala dlouho. Když Senát odmítl ratifikovat Versailleskou smlouvu, stala se záruka čistě akademickou. Velká Británie se odmítnutí chopila jako vítané záminky a rovněž se vyvázala. Vývoj ukázal, že výměnou za jepičí záruku se Francie trvale zřekla svých nároků.

Ze všech těchto protichůdných tendencí nakonec vzešla Versailleská smlouva, pojmenovaná po Zrcadlové galerii Versailleského zámku, v němž byla podepsána. Toto místo má tradici zbytečného ponižování. Před padesáti lety tam Bismarck netaktně vyhlásil sjednocené Německo, a nyní mohli vítězové urážku oplatit. Nebylo pravděpodobné, že jejich výtvar uklidní mezinárodní situaci. Versailleská smlouva příliš trestala, než aby umožňovala smíření, a byla příliš mírná, než aby zabránila obnově Německa. Odsoudila vyčerpané demokracie ke stálé bdělosti a k potřebě stálého prosazování svých ustanovení vůči nesmiřitelnému a revizionistickému Německu.

I přes Čtrnáct bodů smlouva potrestala Německo územně, hospodářsky a vojensky. Německo se muselo vzdát třinácti procent svého předválečného území. Hospodářsky významné Horní Slezsko bylo předáno nově vytvořenému Polsku, které také získalo přístup k Baltu. Polsku bylo přiřknuto také okolí Poznaně, čímž vznikl „polský koridor“ oddělující Východní Prusko od zbytku Německa. K Belgii bylo připojeno nepatrné území Eupen-Malmedy a Francie dostala zpět Alsasko-Lotrinsko.

Německo přišlo o své kolonie, jejichž právní statut vedl ke sporu Wilsona s Francií, Velkou Británií a Japonskem. Tyto tři státy chtěly svoji kořist anektovat. Wilson trval na tom, že takový přímý transfer území by porušil zásadu sebeurčení. Spojenci se nakonec dohodli na takzvaném mandátním principu, který byl stejně originální jako pokrytecký. Německé kolonie i bývalá osmanská území na Středním východě byla přidělena různým vítězným státům. Jejich „mandát“, na nějž dohlížela Společnost, měl

v budoucnosti usnadnit těmto územím cestu k nezávislosti. Nikdy nebylo konkrétně definováno, co tento termín znamená. Nakonec mandátní území nezískala nezávislost o nic rychleji než ostatní kolonie.

Vojenská omezení uvalená Smlouvou zredukovala německou armádu na sto tisíc dobrovolníků a jeho námořnictvo smělo mít pouze šest křižníků a pár menších plavidel. Německo nesmělo vlastnit útočné zbraně – ponorky, letadla, tanky a těžké dělostřelectvo – a jeho generální štáb byl rozpuštěn. K dohledu nad německým odzbrojením byla vytvořena spojenecká vojenská kontrolní komise, která dostala – jak se ukázalo – krajně neurčité a neúčinné pravomoci.

I přes volební slib Lloyda George, že Německo „zmáčkne“, si spojenci záhy začali uvědomovat, že ekonomicky zubožené Německo by mohlo vyvolat světovou hospodářskou krizi, která by ovlivnila i jejich země. Obyvatelstvo vítězných států však projevilo jen malý zájem o varování teoretických ekonomů. Britové a Francouzi požadovali, aby Německo nahradilo jejich civilnímu obyvatelstvu veškeré škody. Přestože s tím Wilson vnitřně nesouhlasil, svolil nakonec s ustanovením, které Německo donutilo platit penze válečným obětem a poskytnout jistou kompenzaci jejich rodinám. Takovéto ustanovení bylo neslýchané; žádná předchozí evropská mírová smlouva nikdy neobsahovala podobnou klauzuli. Výše těchto nároků nebyla stanovena a měla být určena později, což se stalo příčinou nekonečných sporů.

Dále muselo Německo v hotovosti či ve zboží okamžitě zaplatit pět miliard dolarů. Německo za války okupovalo východní Francii, kde zničilo doly. Náhradou měla Francie obdržet značné množství uhlí. Náhradou za lodi potopené německými ponorkami dostala Velká Británie značnou část německého obchodního loďstva. Byl zabaven německý majetek v zahraničí, jehož výše dosahovala asi sedmi miliard dolarů, stejně jako mnoho německých patentů (díky Versailleské smlouvě je aspirin firmy Bayer americkým, nikoli německým výrobkem). Hlavní německé řeky se dostaly pod mezinárodní správu a bylo omezeno právo Německa uvalovat clo.

Tyto podmínky nepomohly vytvořit mezinárodní pořádek. Namísto toho na něj uvalily hypotéku. Na pařížské konferenci vítězové vyhlásili novou historickou éru. Chtěli se tolik vyhnout tomu, co považovali za omyly vídeňského kongresu, že britská delegace pověřila známého historika sira Charlese Webstera, aby na toto téma napsal pojednání.³¹ Nakonec však vytvořili křehký kompromis mezi americkým utopismem a evropskou pa-

³⁰ Houseův deník, 27. březen 1919, v: Seymour (ed.), *Intimate Papers*, sv. 4, s. 395.

³¹ Sir Charles Webster, *The Congress of Vienna*, Bell, Londýn 1937.

ranoiou – příliš podmíněný, než aby naplnil sny Američanů, a příliš nezávazný, než aby zmírnil obavy Evropanů. Mezinárodní pořádek, který lze uchovat jen silou, není stabilní, a to tím spíše, jestliže jsou ve sporu země, které musí nést hlavní břímě jeho prosazování, jako v tomto případě Velká Británie a Francie.

Záhy bylo zřejmé, že princip sebeurčení nelze z praktických důvodů aplikovat tak jednoznačně, jak předvíдалo Čtrnáct bodů. Zvláště to platilo o následnických státech rakousko-uherské říše. V Československu, jehož obyvatelstvo činilo asi patnáct milionů, se ocitly tři miliony Němců, jeden milion Maďarů a půl milionu Poláků. Téměř třetina jeho celkového obyvatelstva nebyli ani Češi, ani Slováci. A Slovensko nebylo nadšenou součástí státu ovládaného Čechy, jak ukázalo odtržením v roce 1939 a opět v roce 1992.

Nová Jugoslávie naplnila tužby jihoslovanských intelektuálů. Avšak k vytvoření tohoto státu bylo nutno překročit zlomovou linii evropských dějin, která rozdělovala říši západořímskou od východořímské, katolické náboženství od pravoslavného a latinku od cyrilice. Tato zlomová linie probíhala zhruba mezi Chorvatskem a Srbskem, územími, která v průběhu svých složitých dějin nikdy nepatřila do jednoho politického celku. Účet přišel po roce 1941 v podobě vrážděné občanské války, která se znovu rozhořela v roce 1991.

Rumunsko získalo miliony Maďarů, Polsko miliony Němců a dohled nad koridorem, který odděloval Východní Prusko od zbytku Německa. Na konci tohoto procesu, který probíhal ve jménu sebeurčení, žil pod cizí nadvládou téměř stejný počet lidí jako ve dnech rakousko-uherské říše, až na to, že nyní byli rozděleni v daleko větším počtu daleko slabších národních států, které – což ještě dále podkopávalo stabilitu – byly ve vzájemném konfliktu.

Až příliš pozdě pochopil Lloyd George dilema, do něhož se vítězští spojenci vmanévrovali. V memorandu datovaném 25. března 1919 napsal Wilsonovi:

Nedovedu si představit větší příčinu budoucí války než německý lid, který je zajisté jedním z nejenergičtějších a nejmocnějších na světě. Má být obklopen množstvím malých států, z nichž mnohé sestávají z národů, které si nikdy předtím nevytvořily stabilní vládu. V každém z nich však žijí velké zástupy Němců toužících po sjednocení se svojí domovinou.³²

V té době však již konference příliš pokročila ke svému červnovému závěru. Po odhození mocenské rovnováhy do starého železa již nebyl k dispozici alternativní princip organizace světového pořádku.

Později mnozí němečtí vůdci tvrdili, že jejich zemi nalákalo k uzavření příměří Wilsonových Čtrnáct bodů, které pak byly systematicky porušovány. Takové teze však byly pouhým nesmyslným fňukáním. Dokud mělo Německo dojem, že má možnost zvítězit, Čtrnáct bodů ignorovalo. Záhy po vyhlášení Čtrnácti bodů vnutilo Rusku krutý brestlitevský mír, který porušil všechny Wilsonovy principy. To jediné, co nakonec Německo donutilo ukončit válku, byly čistě mocenské kalkulace. Za účasti americké armády byla konečná porážka jen otázkou času. Když Německo požádalo o příměří, bylo vyčerpáno, jeho obranné linie se hroutily a spojenecké armády se chystaly vstoupit na německé území. Wilsonovy principy ve skutečnosti uchránily Německo před daleko krutější odplatou.

Silnější argumenty předložili ti historikové, kteří tvrdili, že neúspěch Versailleské smlouvy způsobilo odmítnutí Spojených států vstoupit do Společnosti národů. Zajisté přispělo k demoralizaci Francie, že Amerika neratifikovala Versailleskou smlouvu a že tím nezaručila francouzské hranice. Při izolacionistické náladě v Americe by však její členství ve Společnosti či ratifikace záruk neměly velký význam. Buď by Spojené státy proti agresí nepoužily síly, nebo by definovaly agresí tak, aby se její definice nevztahovala na východní Evropu – stejně jako to učinila Velká Británie ve třicátých letech našeho století.

Debata Versailleské dohody byl strukturální. Století míru, výsledek vídeňského kongresu, stál na třech pilířích. Všechny byly nepostradatelné: smíření s Francií, mocenská rovnováha a společné chápání legitimacy. Poměrně smířlivý mír s Francií by sám francouzskému revizionismu nezabránil. Francie však věděla, že Aliance čtyř a Svatá aliance by vždy dokázaly shromáždit větší moc, než měla ona, čímž by se francouzská expanze stala příliš riskantní. Pravidelně se scházející evropské kongresy daly Francii možnost účastnit se evropského koncertu jako rovný partner. Především však velmoci spojovaly společné hodnoty, takže se existující pocity křivdy nezvrhly v pokus o svržení mezinárodního pořádku.

Versailleská smlouva nesplnila ani jednu z těchto podmínek. Její ustanovení byla příliš tíživá, než aby umožňovala smíření, avšak nedostatečně tvrdá, aby prosadila trvalé podmanění. Ve skutečnosti nebylo snadné najít rovnováhu mezi porážkou Německa a jeho uspokojením. Německo považovalo předválečný světový pořádek za příliš svazující a asi by se nespokojilo se žádnými podmínkami, které mu bylo možno po porážce uložit.

³² Lloyd George, memorandum Woodrowu Wilsonovi, 25. březen 1919, v: Ray Stannard Baker, *Woodrow Wilson and World Settlement*, sv. III, Doubleday, Page & Co., New York 1922, s. 450.

Francie měla tři strategické možnosti: mohla se pokusit o vytvoření protiněmecké koalice, o rozdělení Německa, nebo se s ním mohla smířit. Všechny pokusy o vytvoření aliance selhaly, protože Velká Británie a Amerika se jí odmítly účastnit a Rusko již nebylo součástí rovnováhy. Proti rozdělení Německa se postavily stejné státy, které odmítly alianci. Právě o jejich podporu v případě krize se však Francie musela opírat. A na smíření s Německem bylo jak příliš pozdě, tak příliš brzy – příliš pozdě proto, že smíření bylo neslučitelné s Versailleskou smlouvou, a příliš brzy, protože francouzské veřejné mínění k němu dosud nebylo ochotné.

Je to paradoxní, ale Versailleská smlouva i přes svá odvetná ustanovení zvýšila jak zranitelnost Francie, tak strategickou výhodu Německa. Před válkou čelilo Německo silným sousedům jak na východě, tak na západě. Nemohlo ani jedním směrem expandovat, aniž by narazilo na významný stát – Francii, Rakousko-Uhersko nebo na Rusko. Avšak po Versailleské smlouvě již na východě neexistovala protiváha. Francie byla oslabena, rakousko-uherská říše se rozpadla a Rusko se načas ocitlo mimo hru. V takové situaci prostě neexistoval způsob, jak rekonstruovat starou mocenskou rovnováhu, zvláště když se anglosaské mocnosti odmítly zaručit za versailleské uspořádání.

Již v roce 1916 předvídal tehdejší britský ministr zahraničí lord Balfour alespoň částečně nebezpečí, které na Evropu čekalo. Varoval, že nezávislé Polsko by mohlo ponechat v další válce Francii bezbrannou: kdyby se „z Polska stalo nezávislé království a kdyby zaujalo postavení nárazníkového státu mezi Ruskem a Německem, Francie by byla v příští válce odkázána na milost a nemilost Německa, neboť by jí Rusko nemohlo přijít na pomoc, aniž by tím porušilo neutralitu Polska“.³³ Přesně toto dilema nastalo roku 1939. Aby mohla zadržet Německo, potřebovala Francie na východě spojence, který by donutil Německo bojovat na dvou frontách. Jedinou zemí, která byla natolik silná, že mohla tuto roli sehrát, bylo Rusko. Protože je však od Německa oddělovalo Polsko, mohlo Rusko vykonávat tlak na Německo pouze za cenu porušení polské suverenity. A Polsko bylo příliš slabé, než aby mohlo sehrát roli Ruska. Versailleská smlouva dala Německu a Rusku podnět k rozdělení Polska, tedy právě k tomu, co tyto velmoci o dvacet let později učinily.

Protože na východě neexistovala velmoc, s níž by se Francie mohla spojit, usilovala o posílení nových států. Chtěla tak vytvořit iluzi hrozby Německu na dvou frontách. Podporovala snahu nových východoevrop-

ských států o získání dalších území od Německa či od zbytku Maďarska. Nové státy měly ovšem důvod, proč podporovat francouzské iluze o tom, že by se mohly stát protiváhou Německa. Tyto mladé státy však v žádném případě nemohly převzít roli, kterou do té doby hrálo Rakousko a Rusko. Byly příliš slabé, příliš zmitány vnitřními konflikty a vzájemným soupeřením. A na východ od nich se tyčilo obnovené Rusko rozhořčené svými územními ztrátami. Jakmile opět nabylo sil, stalo se stejně velkou hrozbou nezávislosti malých států jako Německo.

A tak stabilita kontinentu spočinula na bedrech Francie. Ke zkrocení Německa bylo zapotřebí spojených sil Ameriky, Velké Británie, Francie a Ruska. Amerika se vrátila k izolacionismu, Rusko bylo od Evropy odděleno dramatem revoluce a takzvaným sanitním kordonem malých východoevropských států, které stály v cestě přímé ruské pomoci Francii. K zachování míru by Francie musela hrát úlohu policisty po celé Evropě. K tak intervencionistické politice jí scházela chuť i síly, a i kdyby se o ni pokusila, zůstala by sama, neboť by ji Amerika i Velká Británie opustily.

Nejnebezpečnější slabina versailleského uspořádání však byla psychologická. Světový pořádek vytvořený na vídeňském kongresu stmeloval princip konzervativní jednoty, který byl v souladu s požadavky mocenské rovnováhy. Proto mocnosti, které ono uspořádání nejvíce potřebovaly, je považovaly za spravedlivé. Versailleské uspořádání se narodilo mrtvé, protože hodnoty, které zastávalo, byly v rozporu s podněty, jichž bylo zapotřebí k jeho prosazení: většina států, jichž bylo zapotřebí k obraně smlouvy, ji považovala tak či onak za nespravedlivou.

Cílem první světové války bylo omezení moci Německa a znemožnění jeho rýsující se převahy. Válka natolik vyburcovala veřejné mínění, že to znemožnilo dosažení míru na základě smíření. Paradoxem první světové války se stalo, že wilsonovské principy nakonec zabránily míru, který by omezil moc Německa. Neexistovalo společné chápání spravedlnosti. Cenou za vedení zahraniční politiky na základě abstraktních principů je nemožnost rozlišovat mezi jednotlivými případy. Protože vedoucí představitelé ve Versailles nebyli ochotni omezit moc Německa ani na základě samozřejmého práva vítěze, ani na základě kalkulace mocenské rovnováhy, museli zdůvodňovat odzbrojení Německa jako první etapu plánu všeobecného odzbrojení a reparace vydávat za vykoupení viny za válku.

Takovýmto zdůvodňováním německého odzbrojení spojenci ohrozili psychologickou připravenost, již bylo zapotřebí k trvalému prosazování smlouvy. Od počátku Německo mohlo tvrdit, a také tvrdilo, že je diskriminováno. Požadovalo, aby se buď smělo znovu vyzbrojit, nebo aby jiné státy odzbrojily na jeho úroveň. Odzbrojovací ustanovení Versailleské

³³ Citováno v: Louis L. Gerson, *Woodrow Wilson and the Rebirth of Poland, 1914–1920*, Yale University Press, New Haven (Conn.) 1953, s. 27–28.

smlouvy postupně vedla k demoralizaci vítězů. Na každé odzbrojovací konferenci užívalo Německo mravních argumentů. Obvykle je v tom podporovala Velká Británie. Kdyby však Francie přiznala Německu paritu ve zbrojení, ztratila by tím možnost chránit nezávislost států východní Evropy. Odzbrojovací klauzule tedy musely nutně vést buď k odzbrojení Francie nebo k znovuvyzbrojení Německa. Ani v jednom případě by nebyla Francie schopna bránit východní Evropu, a dlouhodobě ani sebe.

Podobně porušil princip sebeurčení zákaz spojení Rakouska a Německa, stejně jako přítomnost početné německé menšiny v Československu a v menší míře i německé menšiny v Polsku. Základní princip Versailleské smlouvy tedy podpořil německou iredentu, neboť ještě přitížil špatnému svědomí demokracií.

Největší psychologickou pohromou Smlouvy byl článek 231, takzvaná klauzule o válečné vině. Konstatovalo se v ní, že Německo bylo jediným viníkem vypuknutí první světové války. Klauzule obsahovala i přísné mravní odsouzení. Většina odvetných opatření Smlouvy proti Německu – hospodářských, vojenských a politických – bylo založeno na tvrzení, že za celý válečný požár mohlo výhradně Německo.

Mírotvorci osmnáctého století by byli považovali „klauzule o válečné vině“ za absurdní. Pro ně byly války nevyhnutelností, která neměla nic společného s morálkou, a vyplývaly ze střetu zájmů. Ve smlouvách, jimiž byly ukončovány války osmnáctého století, zaplatili poražení cenu, aniž by to bylo zdůvodňováno mravními argumenty. Avšak Wilson a versailleští mírotvorci museli příčinu války v letech 1914–1918 připsat nějakému zlu, které muselo být potrestáno.

Když však nenávist opadla, bystří pozorovatelé začali chápat, že odpovědnost za vypuknutí války byla daleko složitější záležitostí. Jistě, Německo neslo těžkou odpovědnost, avšak bylo spravedlivé potrestat jen Německo? Byl článek 231 skutečně vhodný? Jakmile byla položena tato otázka, zvláště ve dvacátých letech ve Velké Británii, začala slábnout vůle prosazovat odvetná opatření Smlouvy proti Německu. Pod tlakem svého svědomí si mírotvorci kladli otázku, zda to, co vytvořili, bylo spravedlivé, a to dále zvětšilo nerozhodnost v naplňování Smlouvy. V této záležitosti Německo ovšem neneslo žádnou odpovědnost. V německé veřejné diskusi se stal článek 231 „lží o válečné vině“. Psychologické obtíže s vytvořením mravní rovnováhy nebyly o nic menší než fyzické obtíže s vytvořením mocenské rovnováhy.

Tak autoři versailleského uspořádání dosáhli přesného opaku toho, co zamýšleli. Pokusili se fyzicky oslabit Německo, avšak místo toho je posílili geopoliticky. Z dlouhodobého hlediska získalo Německo po Versailles

daleko lepší výchozí postavení k ovládnutí Evropy, než mělo před válkou. Jakmile Německo zpřetrhalo pouta odzbrojení, což bylo jen otázkou času, muselo se vrátit na scénu silnější než kdy předtím. Shrnul to Harold Nicolson: „Přijížděli jsme do Paříže s důvěrou, že zakrátko vytvoříme nový pořádek, avšak odjížděli jsme s přesvědčením, že nový pořádek jen pokazil ten starý.“³⁴

³⁴ Harold Nicolson, *Peacemaking 1919*, Constable & Co., Londýn 1933, s. 187.

10. kapitola

Dilemata vítězů

Dohled nad dodržováním Versailleské smlouvy byl založen na dvou obecných koncepcích, které se navzájem anulovaly. První selhala, protože byla příliš dalekosáhlá, druhá proto, že ji vítězové prosazovali příliš neochotně. Koncepce kolektivní bezpečnosti byla příliš všeobecná, než aby ji bylo možné uplatnit na okolnosti, které nejvíce ohrožovaly mír. Neformální francouzsko-anglická spolupráce byla příliš křehká a neurčitá, než aby dokázala odolat velkým německým výzvám. A za necelých pět let se sešly v Rapallu dvě mocnosti, které ve válce prohrály. Rostoucí spolupráce mezi Německem a Sovětským svazem se stala osudnou ranou versailleskému systému, něčím, co demokracie okamžitě nepochopily, protože příliš podlehly demoralizaci.

Na konci první světové války se zdálo, že odvěká diskuse o relativní úloze mravnosti a zájmu v mezinárodních záležitostech byla vyřešena ve prospěch dominantního postavení práva a etiky. Pod vlivem válečného

požáru mnozí doufali v lepší svět, který by byl co nejvíce zbaven toho druhu reálpolitiky, který podle jejich názoru zdecimoval celou jednu generaci mladých mužů. Přestože se Amerika opět stahovala do izolacionismu, stala se katalyzátorem tohoto procesu. Wilsonovým odkazem se stala skutečnost, že se Evropa dala wilsonovským směrem: i v nepřítomnosti Ameriky se snažila udržet stabilitu pomocí kolektivní bezpečnosti a nikoli tradičním evropským přístupem – aliancemi a mocenskou rovnováhou.

Aliance, jichž se Amerika účastnila (jako NATO), byly v pozdějším americkém úzu obecně označovány za nástroje kolektivní bezpečnosti. Tento termín však byl původně pojímán jinak. Koncepce kolektivní bezpečnosti a koncepce aliancí jsou samou svojí podstatou diametrálně odlišné. Tradiční aliance byly zaměřeny proti specifickým hrozbám a definovaly přesné závazky konkrétních skupin zemí, které spojovaly společné národní zájmy či vzájemné bezpečnostní obavy. Kolektivní bezpečnost nedefinuje žádné konkrétní ohrožení, neposkytuje záruky žádné konkrétní zemi a proti nikomu nevystupuje diskriminačně. Teoreticky je postavena tak, aby zamezila *každému* ohrožení míru, bez ohledu na to, odkud přijde a proti komu bude zaměřeno. Aliance vždy předpokládají konkrétního potenciálního protivníka; kolektivní bezpečnost abstraktně brání mezinárodní právo, které chce zachovávat obdobně, jako soudní systém státu podporuje dodržování trestního zákoníku. Nepředpokládá určitého viníka o nic více než zákony státu. V alianci je příčinou války útok na zájmy či na bezpečnost jejich členů. V systému kolektivní bezpečnosti je příčinou války porušení principu „mírového“ řešení sporů, přičemž se předpokládá, že na něm mají všechny národy světa společný zájem. Proto je třeba shromažďovat síly případ od případu a získávat je z měnící se skupiny zemí, které mají společný zájem na „udržení míru“.

Účelem aliance je vytvořit předvídatelnější a přesnější závazek, než jaký by vyplýval z interpretace národního zájmu. Kolektivní bezpečnost funguje přesně opačně. Ponechává aplikaci svých principů na interpretaci konkrétních okolností až v době jejich vzniku. Neúmyslně klade velký důraz na chvilkovou náladu – tedy na vůli národa.

Kolektivní bezpečnost přispívá k bezpečnosti, pouze když všechny státy – anebo přinejmenším všechny, které mají pro kolektivní obranu význam – mají téměř totožné názory na povahu hrozby a jsou ochotny použít síly či uplatnit sankce podle „podstaty“ případu, bez ohledu na konkrétní národní zájem, který mohou na daném problému mít. Světová organizace může uvalit sankce nebo působit jako arbitr, pouze jsou-li tyto podmínky splněny. V září roku 1918, nedlouho před koncem války, Wilson vysvětlil, jak chápe roli kolektivní bezpečnosti:

Dilemata vítězů

Cíle jednotlivých států se dostávají stále více do pozadí. Nahradil je společný cíl osvíceného lidstva. Obyčejní lidé dávají všude prostší, přímější a jednotnější rady než rafinovaní politikové, kteří mají stále dojem, že hrají mocenskou hru o vysoké sázky.¹

V těchto slovech se odráží základní rozdíl mezi wilsonovskou interpretací příčin mezinárodních konfliktů a interpretací evropskou. Diplomacie v evropském stylu předpokládá, že národní zájmy mají tendenci se střetávat, a pohlíží na diplomacii jako na prostředek jejich řešení. Na druhé straně Wilson považoval mezinárodní neshody za důsledek „zatemněného myšlení“, nikoli za výraz střetu skutečných zájmů. V praxi reálpolitiky je úkolem státníků dávat jednotlivé zájmy do souvislosti s obecnými pomocí rovnováhy podnětů a trestů. Podle wilsonovského názoru mají státníci uplatnit univerzální principy na konkrétní případy. Navíc jsou státníci obecně považováni za příčiny konfliktů, protože prý těžko pochopitelnými a sobeckými kalkulacemi zkreslují přirozený sklon člověka k harmonii.

Chování většiny státníků ve Versailles wilsonovské naděje zklamalo. Bez výjimky zdůrazňovali své národní zájmy. Obranu společných cílů přenechávali Wilsonovi, jehož země vlastně neměla žádný národní zájem (v evropském smyslu) na územních otázkách projednávaného uspořádání. Je v povaze proroků, že tváří v tvář nepoddajné realitě nezanechají svého úsilí, ale je naopak zdvojnásobují. Překážky, na něž narazil Wilson ve Versailles, u něj nevyvolávaly žádné pochyby o účinnosti jeho nového léku. Naopak, ještě více posílily Wilsonovu víru v jeho nezbytnost. Wilson také věřil, že Společnost národů a váha světového veřejného mínění napraví mnohá ustanovení Smlouvy, která se odchylovala od jeho principů.

Sílu Wilsonových ideálů vskutku ukázal jejich vliv na Velkou Británii, zemi, v níž se politika mocenské rovnováhy zrodila. V oficiálním britském komentáři ke statutu Společnosti se prohlašovalo, že „největší a nejúčinnější sankci se musí stát světové veřejné mínění“.² Anebo, jak tvrdil lord Cecil v Dolní sněmovně: „Spoléháme se na veřejné mínění ... a jestliže se v tomto mylíme, je omylem celá tato koncepce.“³

Je asi nepravděpodobné, že by dědicové politiky Pitta, Canninga, Palmerstona a Disraeliho došli k takovýmto závěrům sami. Zpočátku sou-

¹ Woodrow Wilson, řeč v Metropolitní opeře, 27. září 1918, v: Arthur S. Link (ed.), *The Papers of Woodrow Wilson*, sv. 51, Princeton University Press, Princeton (N.J.) 1966–, s. 131–132.

² Citováno v: Edward Hallett Carr, *The Twenty Years' Crisis; 1919–1939* (2. vyd., 1946), Harper & Row, brož. reprint, New York 1964, s. 34.

³ Citováno *tamtéž*, s. 35.

hlasili s Wilsonovou politikou proto, aby si zajistili americkou podporu ve válce. Časem se wilsonovským principům podařilo získat britské veřejné mínění. Ve dvacátých a třicátých letech již britská obrana kolektivní bezpečnosti nebyla taktická. Wilsonismus si získal upřímného konvertitu.

Nakonec se kolektivní bezpečnost stala obětí své hlavní premisy – že všechny státy mají stejný zájem na kladení odporu konkrétní agresí a že jsou ochotny podstoupit v boji proti ní stejné riziko. Zkušenost ukázala mylnost těchto předpokladů. Žádná agrese, již se účastnila velmoc, nikdy nebyla poražena uplatněním principu kolektivní bezpečnosti. Světové společenství buď odmítlo posuzovat agresivní čin jako agresí, nebo se neshodlo na přiměřených sankcích. A i tam, kde byly sankce uplatněny, nevyhnutelně odrážely nejnižší společný jmenovatel a často byly tak neúčinné, že napáchaly více škody než užítku.

Když Japonsko v roce 1932 dobývalo Mandžusko, neměla Společnost žádný mechanismus sankcí. Tento nedostatek napravila, ale když se Itálie dopustila agrese proti Habeši, Společnost sice odhlasovala sankce, nevalila však na Itálii ani ropné embargo – podle hesla „veškeré sankce s výjimkou války“. Po násilném připojení Rakouska k Německu a po uhašení svobody Československa Společnost vůbec nereagovala. Posledním aktem Společnosti národů, jejímž členem již nebylo Německo, Japonsko a Itálie, se stalo vyloučení Sovětského svazu poté, co napadl v roce 1939 Finsko. Na sovětské akce však vyloučení vliv nemělo.

Stejně neúčinná proti všem velmocenským agresím byla za studené války Organizace spojených národů, buď v důsledku komunistického veta v Radě bezpečnosti nebo neochoty menších států podstupovat riziko ve věcech, které se jich netýkaly. Spojené národy byly neúčinné či sehrály jen okrajovou roli při berlínských krizích a v průběhu sovětských intervencí v Maďarsku, Československu a Afghánistánu. Za kubánské raketové krize hrála OSN bezvýznamnou roli až do chvíle, kdy se obě supervelmoci dohodly. Amerika se v roce 1950 mohla odvolat na autoritu Spojených národů proti severokorejské agresí jen proto, že sovětský zástupce Radu bezpečnosti bojkotoval a protože ve Valném shromáždění dosud dominovaly země, které chtěly Ameriku angažovat proti hrozbě sovětské agrese v Evropě. Spojené národy se staly vhodným místem pro setkávání diplomatů a užitečným fórem pro výměnu myšlenek. Zajišťovaly také důležité technické funkce. Nepodařilo se jim však splnit hlavní premisu kolektivní bezpečnosti – zabránit válce a zorganizovat kolektivní obranu proti agresí.

To platí o OSN i v období po skončení studené války. Za války v Perském zálivu skutečně schválila americké akce, avšak odpor proti irácké agresí byl stěžejním uplatněním doktríny kolektivní bezpečnosti. Spojené státy nečeka-

ly na mezinárodní konsenzus a jednostranně vyslaly početné expediční jednotky. Jiné národy mohly získat vliv na americké akce pouze připojením se k tomuto v podstatě americkému podniku. Nemohly se vyhnout rizikům konfliktu tím, že by jej vetovaly. Navíc vnitropolitické otřesy v Sovětském svazu a v Číně daly stálým členům Rady bezpečnosti OSN důvod ke snaze udržet si blahovůli Ameriky. Ve válce v Perském zálivu se kolektivní bezpečnost stala zdůvodněním amerického vedení, nikoli jeho náhražkou.

Tyto lekce však ještě nebyly známy v nevinných dobách, kdy byl pojem kolektivní bezpečnosti v diplomacii teprve zaváděn. Poversailleští státníci zčásti přesvědčili sami sebe, že zbrojení je příčinou napětí, nikoli jeho důsledkem, a zčásti věřili, že kdyby v mezinárodních vztazích nahradila dobrá vůle podezřívavost, bylo by možné zcela odstranit mezinárodní konflikty. Přestože byli evropští vůdcové válkou emocionálně vyčerpaní, měli si uvědomit, že všeobecná doktrína kolektivní bezpečnosti nikdy nemůže fungovat, i kdyby překonala všechny překážky, před nimiž stojí, dokud z ní budou vyloučeny tři nejmocnější státy světa: Spojené státy, Německo a Sovětský svaz. Spojené státy odmítly do Společnosti národů vstoupit, Německo do ní nebylo přijato a Sovětský svaz, který byl považován za páriu, jí opovrhoval.

Nejvíce utrpěla poválečným uspořádáním „vítězná“ Francie. Francouzští vůdcové věděli, že ustanovení Versailleské smlouvy nepovedou k trvalému oslabení Německa. Po předchozí evropské válce – krymské válce v letech 1854–1856 – se vítězným státům (Velké Británii a Francii) podařilo udržet její vojenské výsledky necelých dvacet let. Pouhé tři roky po napoleonských válkách se Francie stala plnoprávným členem evropského koncertu. Přestože se zdálo, že Francie po Versailles vojensky ovládá Evropu, byl její úpadek ve srovnání s Německem stále zjevnější. Vítězný vrchní velitel Francie maršál Ferdinand Foch měl pravdu, když o Versailleské smlouvě prohlásil: „Toto není mír. Je to příměří na dvacet let.“⁴

V roce 1924 již došel ke stejnému závěru i štáb britských pozemních sil. Předpověděl, že Německo půjde znovu do války s Velkou Británií kvůli sporům, které budou „prostě opakováním podmínek, které nás dostaly do uplynulé války“.⁵ Tvrdil, že omezení uvalená Versailleskou smlouvou opozdí německé znovuvyzbrojení nanejvýš o devět měsíců, jakmile se bude Německo cítit dostatečně politicky silné, aby odhodilo versailleská

⁴ Citováno v: Anthony Adamthwaite, *France and the Coming of the Second World War, 1936–1939*, Frank Cass, Londýn 1977, s. 17.

⁵ Citováno v: Stephen A. Schuker, *The End of French Predominance in Europe*, University of North Carolina Press, Chapel Hill (N.C.) 1976, s. 254.

pouta. Generální štáb předvídavě odhadl, že k tomu pravděpodobně dojde do deseti let. Ve shodě s analýzou Francouzů britský generální štáb také předpověděl, že Francie bude bezmocná, pokud do té doby neuzavěře vojenskou alianci s „prvotřídními mocnostmi“.

Avšak jedinou takovou prvotřídní mocností byla Velká Británie, jejíž političtí vůdcové názory svých vojenských poradců nepřijímali. Místo toho založili svoji politiku na chybném přesvědčení, že Francie je již příliš mocná a že tím posledním, co potřebuje, je aliance s Británií. Britští vůdcové považovali demoralizovanou Francii za potenciálně dominantní mocnost, jejíž vliv je třeba vyvážit. Naopak s revizionistickým Německem, jemuž podle nich bylo ukřivděno, se chtěli smířit. Oba předpoklady – že Francie je vojensky dominantní a že se s Německem drsně zacházelo – byly krátkodobě správné, avšak dlouhodobě katastrofální. Státníci stojí a padají se svým pochopením trendů. A britští pováleční vůdcové si neuvědomovali dlouhodobá nebezpečí, která na ně čekala.

Francie zoufale usilovala o vojenskou alianci s Velkou Británií. Chtěla jí nahradit záruku, kterou jí odepřel Senát Spojených států odmítnutím ratifikace Versailleské smlouvy. Británie nikdy nevstupovala do vojenských aliancí se zemí, již považovala za nejsilnější v Evropě. Britští vůdcové se nyní opět obávali, že Francie vzkřísí svoji historickou tradici a pokusí se ovládnout kontinent. V roce 1924 označilo ústřední oddělení britského ministerstva zahraničí francouzskou okupaci Porýní za „odrazový můstek k výpadu do střední Evropy“.⁶ Tento soud byl zcela v rozporu s francouzskou dobovou psychologíí. Ještě pošetileji hodnotilo memorandum ministerstva zahraničí okupaci Porýní jako obklíčení Belgie, které představovalo „přímé ohrožení Scheldtského i Zuiderského moře a tím i nepřímé ohrožení této země“.⁷ Admiralita se nechtěla při vymýšlení protifrancouzských podezření nechat zahanbit, a tak přišla s argumentem, který pocházel přímo z válek o španělské dědictví či válek napoleonských: že kdo ovládá Porýní, ovládá i holandské a belgické přístavy, což velmi ztěžuje plánování britského královského námořnictva v případě války s Francií.⁸

Dokud Velká Británie považovala za hlavní hrozbu zemi, jejíž téměř panikářská zahraniční politika byla zaměřena na odrazení příštího německého útoku, nebyla absolutně žádná naděje na udržení mocenské rovnováhy v Evropě. Jakýsi historický reflex způsobil, že mnozí Britové začali

⁶ Citováno *tamtéž*, s. 251.

⁷ *Tamtéž*.

⁸ *Tamtéž*, s. 254.

vzhlížet k Německu jako zemi, jejíž moc by mohla vyrovnávat francouzskou. Například britský velvyslanec v Berlíně vikomt d'Abernon hlásil, že je v zájmu Anglie udržovat Německo jako protiváhu Francie. „Dokud zůstane Německo koherentním celkem, zůstane evropská mocenská rovnováha více méně zachována,“ napsal v roce 1923. Kdyby se Německo rozpadlo, Francie by získala „nespornou vojenskou a politickou kontrolu, založenou na své armádě a vojenských aliancích“.⁹ Byla to pravda, ale stěží se jednalo o pravděpodobný scénář toho, čemu musela britská diplomacie v příštích desetiletích čelit.

Velká Británie měla pravdu, když jako vždy argumentovala, že po vítězství vyžaduje obnova mezinárodního pořádku návrat bývalého nepřítele do mezinárodního společenství. Stabilitu nemohlo obnovit chlácholení německé ukřivděnosti, protože se mocenská rovnováha neúprosně přesunovala ve prospěch Německa. Francie a Velká Británie, jejichž jednota byla nepostradatelná k udržení posledních zbytků evropské mocenské rovnováhy, na sebe nechápavě a zklamaně zíraly, zatímco skutečné hrozby rovnováze – Německo a Sovětský svaz – s chmurnou nenávistí sledovaly dění. Britský odhad značně přeháněl sílu Francie, zatímco Francie značně přecenila svoji schopnost kompenzovat rostoucí inferioritu vůči Německu pomocí Versailleské smlouvy. Obava Velké Británie z možné francouzské hegemonie na kontinentě byla absurdní a víra Francie, že by mohla vést zahraniční politiku udržováním Německa na lopatkách, byla pouhým sebeklamem s příměsí zoufalství.

Snad nejdůležitějším důvodem, který vedl Velkou Británii k odmítnutí aliance s Francií, bylo vnitřní přesvědčení jejích vůdců, že Versailleská smlouva je nespravedlivá. Za nejméně spravedlivé považovali Britové uspořádání východní Evropy. Navíc se obávali, že aliance s Francií, která uzavřela s východoevropskými státy pakty, by je mohla zatáhnout do konfliktu vedeného z nesprávných příčin a na obranu nesprávných zemí. Běžné dobové názory vyjádřil Lloyd George:

Britský lid ... by se nerad zapletl do třenic, které by mohly vzniknout kvůli Polsku, Gdaňsku nebo Hornímu Slezsku... Britský lid cítil, že obyvatelstvo oné části Evropy je nestabilní a neklidné, že kdykoli může začít bojovat a že může být velmi nesnadné určit, kdo je v takovém sporu v právu.¹⁰

⁹ Citováno v: F. L. Carsten, *Britain and the Weimar Republic*, Schocken Books, New York 1984, s. 128.

¹⁰ *Papers Respecting Negotiations for an Anglo-French Pact*, paper č. 33, His Majesty's Stationery Office, Londýn 1924, s. 112–113.

Britští vůdcové, kteří takoveto názory zastávali, využívali diskuse o možnosti aliance s Francií především jako taktický prostředek ke zmírnění francouzského tlaku na Německo, nikoli jako vážně míněný příspěvek k mezinárodní bezpečnosti.

A tak Francie pokračovala v beznadějně snaze udržovat Německo slabé. Velká Británie se pokoušela vymyslet bezpečnostní uspořádání, které by uklidnilo francouzské obavy, aniž by Britzy zavazovalo. V této věčné kvadratuře kruhu Velká Británie nedokázala poskytnout záruku, která jediné mohla přivodit klidnější a smířlivější francouzskou zahraniční politiku vůči Německu: totiž řádnou vojenskou alianci.

V roce 1922 si francouzský premiér Briand uvědomil, že britský parlament formální vojenský závazek nikdy neschválí, a tak se obrátil k precedentu – Entente cordiale z roku 1904, tedy k anglo-francouzské spolupráci bez vojenských ustanovení. Avšak v roce 1904 se Velká Británie cítila ohrožena námořním programem Německa a jeho stálým zastrašováním. Ve dvacátých letech se však obávala Německa méně než Francie, jejímuž chování Britové chybně připisovali aroganci a nikoli strach. I když Velká Británie neochotně přistoupila na Briandovu nabídku, její reálný motiv se odrážel v cynické nótě britského kabinetu, v níž byla obhajována aliance s Francií jako prostředek posílení vztahů Velké Británie k Německu:

Německo je pro nás nejdůležitější zemí v Evropě nejenom proto, že s ním obchodujeme, ale také protože je klíčem k situaci v Rusku. Kdybychom za současných podmínek pomáhali Německu, mohli bychom být obviněni, že opouštíme Francii. Kdyby se však stala Francie naším spojencem, taková obvinění by nebyla možná.¹¹

Francouzský prezident Alexandre Millerand vycítil britskou vyhýbavost nebo prostě shledal toto uspořádání příliš beztvarym. V každém případě Briandův plán odmítl, což vedlo k premiérově demisi.

Když se Francii nezdařil pokus o získání tradiční aliance s Británií, pokusila se o dosažení stejného výsledku pomocí Společnosti národů, která měla vypracovat přesnou definici agrese. Z ní by vyplýval jasný závazek v rámci Společnosti národů, jimž by se Společnost změnila v globální alianci. V září roku 1923 přišla Rada Společnosti – na naléhání Francie a Británie – s návrhem univerzální smlouvy o vzájemné pomoci. V případě konfliktu by Rada měla právo určit, kdo je agresor a kdo oběť. Každý člen Společnosti by pak byl povinen – v případě nutnosti silou – pomoci oběti agre-

¹¹ Minutes of Cabinet Meetings; Conferences of Ministers, Cabinet Conclusions: 1(22), 10. leden 1922, Official Archives, Public Record Office, Cabinet Office, CAB 23/29.

se na tom kontinentě, kde se rozkládalo území napadeného signatáře (toto doplnění bylo přidáno proto, aby nevznikl závazek Společnosti pomáhat v koloniálních konfliktech). Protože závazky vyplývající z doktriny kolektivní bezpečnosti mají vyplývat z obecných příčin a nikoli z národních zájmů, smlouva stanovila, že oběti vznikne nárok na pomoc pouze v případě, že předtím podepíše dohodu o odzbrojení, kterou schválí Společnost národů, a že zredukuje své ozbrojené síly podle dohodnutého rozvrhu.

Protože slabší stranou bývá obvykle oběť, Smlouva o vzájemné pomoci, s níž Společnost národů přišla, vlastně agresivně povzbuzovala, neboť zranitelnější straně přinášela další obtíže. Bylo cosi absurdního na návrhu, aby mezinárodní pořádek byl nadále bráněn ve prospěch vzorných odzbrojovatelů a nikoli životně důležitých národních zájmů. A protože by jednání o časovém rozvrhu snížení ozbrojených sil podle všeobecné smlouvy o odzbrojení trvalo celá léta, univerzální Smlouva o vzájemné pomoci vytvářela obrovské vakuum. Závazek Společnosti, že se postaví proti agresivnímu, se vztahoval na vzdálenou a mlhavou budoucnost, a proto by se Francie a všechny další ohrožené země musely s nebezpečím vyrovnat samy.

I přes únikové klauzule se navrhovaná Smlouva nedočkala podpory. Spojené státy a Sovětský svaz se jí odmítly zabývat. Názor Německa si nikdy nikdo nevyžádal. Když se stalo zřejmým, že navrhovaná smlouva by zavazovala Velkou Británii, která měla kolonie na všech kontinentech, k pomoci všem obětem agrese a všude, labouristický předseda vlády Ramsay MacDonald byl nucen oznámit, že Velká Británie Smlouvu nemůže přijmout, přestože se sama podílela na jejím formulování.

V té době se již snaha Francie o bezpečnost stala obsesí. Ani jí nenapadlo uznat, že její úsilí je marné. Odmítala zanechat hledání kritérií, která by byla slučitelná s kolektivní bezpečností, zvláště když britská vláda Ramsayho MacDonalda tolik podporovala kolektivní bezpečnost a odzbrojení – takzvané progresivní kauzy Společnosti národů. Nakonec MacDonald a nový francouzský premiér Edouard Herriot přišli s variací předcházejícího návrhu. Ženevský protokol z roku 1924 požadoval arbitráž Společnosti ve všech mezinárodních konfliktech a stanovil tři kritéria univerzálního závazku pomoci obětem agrese: pokud by agresor odmítl, aby Rada vyřešila spor smírem, pokud by nepředložil spornou záležitost k soudnímu urovnání či arbitráži a ovšem pokud by oběť byla účastníkem programu všeobecného odzbrojení. Proti takto definovanému agresorovi by byli všichni signatáři povinni pomáhat oběti všemi dostupnými prostředky.¹²

¹² Carr, *Twenty Years' Crisis*, s. 200n.

Neuspěl však ani Ženevský protokol, a to ze stejného důvodu jako Smlouva o vzájemné pomoci a všechny další projekty kolektivní bezpečnosti ve dvacátých letech. Velké Británii připadalo, že zachází příliš daleko, zatímco Francii připadal velmi nedostatečný. Velká Británie jej navrhla proto, aby angažovala Francii v odzbrojení, nikoli aby na sebe vzala další obranný závazek. Francie usilovala o přijetí Protokolu proto, že jej chápala především jako závazek vzájemné pomoci. O odzbrojení měla zájem jen druhořadý, pokud vůbec nějaký. Aby byla marnost těchto snah ještě zdůrazněna, Spojené státy oznámily, že Ženevský protokol nebudou dodržovat a že nebudou tolerovat žádné vměšování do amerického obchodu na základě jeho ustanovení. Když předseda britského Imperiálního obranného štábu varoval, že by Protokol nebezpečně rozptyloval britské síly, kabinet návrh začátkem roku 1925 stáhl.

Byla to absurdní situace. Obrana proti agresi měla být podmíněna předchozím odzbrojením oběti. Geopolitické úvahy a strategická důležitost oblasti, důvody, pro které státy po staletí vedly války, měly být zbaveny legitimacy. Podle tohoto přístupu by Velká Británie bránila Belgii, protože odzbrojila, nikoli proto, že byla strategicky životně důležitá. Měsíce jednání nepřiblížily demokracie ani k odzbrojení, ani k bezpečnosti. Tendence kolektivní bezpečnosti měnit agresi v abstraktní, právní problém a její neschopnost brát v potaz jakékoli konkrétní ohrožení či závazek měly demoralizující, nikoli povzbuzující účinky.

I přes vášnivé slovní obhajování této koncepce Velká Británie zjevně považovala závazky kolektivní bezpečnosti za méně závazné než ty, které vyplývaly z tradičních aliancí. Britský kabinet vymýšlel jednu formuli kolektivní bezpečnosti za druhou, avšak až do samého předvečera války o patnáct let později zarytě odmítal formální alianci s Francií. Zajisté by byl takto nerozlišoval mezi aliancí a kolektivní bezpečností, kdyby neočekával, že závazky plynoucí z kolektivní bezpečnosti asi nebudou splněny anebo že se jim lze snadněji vyhnout než závazkům aliančním.

Nejmoudřejší politikou spojenců by bývalo dobrovolně zbavit Německo nejtěžších ustanovení Versailleské smlouvy a vytvořit pevnou francouzsko-britskou alianci. To měl na mysli Winston Churchill, když prosazoval alianci s Francií, „pokud (a jedině pokud) zcela změní své zacházení s Německem a loajálně přijme britskou politiku pomoci Německu a přátelství k němu“.¹³ Takováto politika však nebyla nikdy důsledně prováděna. Francouzští vůdci se příliš báli jak Německa, tak vlastního ve-

řejného mínění, které bylo vůči Německu hluboce nepřátelské, a britští vůdci se stavěli k francouzským návrhům příliš podezřívavě.

Odzbrojovací ustanovení Versailleské smlouvy prohloubila roztržku mezi Anglií a Francií. Je paradoxní, že usnadnila směřování Německa k vojenské paritě, která mu při slabosti východní Evropy dlouhodobě věštila geopolitickou nadřazenost. Spojenci totiž přidali k diskriminaci i neschopnost, neboť opomněli vytvořit jakýkoli ověřovací mechanismus, který by dohlížel na plnění odzbrojovacích ustanovení. V dopise plukovníku Houseovi hlavní francouzský vyjednávač ve Versailles André Tardieu v roce 1919 předpověděl, že bez vytvoření ověřovacího mechanismu budou odzbrojovací ustanovení Smlouvy ochromena:

... je vytvářen slabý nástroj, nástroj nebezpečný a absurdní... Dejme tomu, že Společnost řekne Německu: „Dokažte, že moje informace jsou falešné“, nebo jen: „Chceme si to ověřit.“ Avšak tím si činí nárok na dohled, a Německo odpoví: „Jakým právem?“

Právě takto Německo odpoví, a oprávněně, jestliže je Smlouva donutí uznat právo na ověřování.¹⁴

V oněch nevinných časech, kdy se studium kontroly zbrojení ještě nestalo akademickým předmětem, nepřipadalo nikomu podivné žádat od Německa, aby ověřovalo své vlastní odzbrojení. Vznikla sice spojenecká vojenská kontrolní komise, ta však neměla právo nezávislé inspekce; mohla jen požádat německou vládu o informace o německém porušování dohod. Takový postup Německu umožňoval, aby dohody obcházelo. Komise byla v roce 1926 rozpuštěna a ověřování, jak Německo Smlouvu dodržuje, převzaly tajné služby spojenců. Není divu, že odzbrojovací ustanovení byla hrubě porušována dlouho předtím, než je odmítl naplňovat Hitler.

Na politické úrovni němečtí vůdci obratně trvali na všeobecném odzbrojení slíbeném ve Versailleské smlouvě, podle níž odzbrojení Německa mělo být jen první etapou. Časem se jim podařilo pro tento návrh získat britskou podporu, již využívali i při zdůvodňování, proč neplní jiná ustanovení Smlouvy. Velká Británie chtěla vykonávat na Francii nátlak, a tak ohlásila dramatické snížení svých pozemních sil (o něž se její bezpečnost nikdy neopírala), avšak nikoli svého námořnictva (na němž samozřejmě byla její bezpečnost postavena). Na druhé straně bezpečnost Francie zcela závisela na značné početní přesile francouzské stálé armá-

¹⁴ Tardieuův dopis Houseovi, 22. březen 1919, v: André Tardieu, *The Truth About the Treaty*, Bobbs-Merrill, Indianapolis 1921, s. 136.

¹³ Citováno v: Carsten, *Britain and the Weimar Republic*, s. 81.

dy nad německou, neboť Německu poskytoval značnou převahu větší průmyslový potenciál a početnější obyvatelstvo. Snaha o změnu této rovnováhy – ozbrojením Německa či odzbrojením Francie – prakticky vedla k negaci výsledků války. Když se dostal Hitler k moci, bylo již zřejmé, že odzbrojovací ustanovení Smlouvy budou zanedlouho v troskách, a geopolitická výhoda Německa se stala očividnou.

Dalším důvodem k rozporům mezi Francií a Velkou Británií se staly reparace. Až do Versailleské smlouvy platil axiom, že reparace platí poražený. Po prusko-francouzské válce v roce 1870 se Německo při vymáhání odškodného od Francie odvolávalo pouze na své vítězství. Jinak tomu nebylo v roce 1918, kdy požadovalo v Brestlitevské smlouvě gigantické reparace od Ruska.

Avšak v novém versailleském světovém pořádku začali spojenci věřit, že reparace potřebují mravní ospravedlnění. Našli je v článku 231 – klauzuli o válečné vině, kterou jsem popsal v předešlé kapitole. Proti této klauzuli se v Německu vedly zuřivé útoky. A její přijetí zasadilo zničující úder beztak nevelké ochotě Německa spolupracovat na mírovém uspořádání.

Bylo neuvěřitelné, že ti, kdo Versailleskou smlouvu formulovali, do ní zahrnuli tak ostrou a precizní klauzuli o válečné vině, aniž by specifikovali celkovou výši reparací. Tento úkol přenechali budoucím komisím expertů, neboť jejich přičiněním veřejnost vítězných států očekávala tak přemrštěnou částku, že by nikdy neobstála ani před Wilsonem, ani v rozboru seriózních finančních expertů.

Tak se reparace – podobně jako odzbrojení – staly zbraní v rukou německých revizionistů. Odborníci stále více pochybovali nejen o oprávněnosti, ale i o splnitelnosti takových nároků. Nejvýznačnějším příkladem takové kritiky se stala práce Johna Maynarda Keynesa *Pojednání o hospodářských důsledcích míru*.¹⁵ Vyjednávací postavení vítěze se časem oslabuje. Je stále obtížnější vymoci později to, co nebylo získáno v šoku porážky – stejnou lekci ušetřil Americe Irák na konci války v Perském zálivu v roce 1991.

Teprve v roce 1921 – dva roky po podepsání Versailleské smlouvy – byla konečně stanovena výše reparací. Dosáhla absurdní výše: 132 milionů zlatých marek (asi 40 miliard dolarů, což se rovná přibližně 323 miliardám dolarů v současné hodnotě). Tuto sumu by muselo Německo splácet až do konce století. Jak se dalo očekávat, ohlásili Němci bankrot.

¹⁵ John Maynard Keynes, *Treatise on the Economic Consequences of the Peace*, Macmillan, Londýn 1919.

I kdyby mezinárodní finanční systém dokázal tak obrovský přesun prostředků zvládnout, žádná demokratická německá vláda by nepřežila, kdyby přijala reparace v této výši.

V létě roku 1921 Německo zaplatilo první splátku reparačního účtu. Převedlo jednu miliardu marek (250 milionů dolarů). Avšak zaplatilo tím, že vytisklo papírové peníze a nabídlo je na volném trhu za zahraniční valuty – jinými slovy, způsobilo takovou inflaci své měny, že vlastně k žádnému významnému přesunu prostředků nedocházelo. Na konci roku 1922 Německo navrhlo čtyřleté moratorium na splácení reparací.

V té době již značně pokročila demoralizace jak versailleského mezinárodního pořádku, tak i jeho hlavního evropského pilíře, Francie. Neexistoval žádný mechanismus prosazování reparací a neexistoval ani žádný mechanismus, který by ověřoval postup odzbrojování. Protože se Francie a Velká Británie v těchto dvou otázkách neshodovaly, Německo bylo nespokojeno a Spojené státy i Sovětský svaz stály mimo, Versailleská smlouva vedla spíše k jakési mezinárodní partyzánské válce než ke světovému pořádku. Čtyři roky po vítězství spojenců začínalo vyjednávací postavení Německa předstihovat to, které měla Francie. V této atmosféře britský ministerský předseda Lloyd George svolal na duben roku 1922 do Janova mezinárodní konferenci. Byl to rozumný pokus o celkové prodiskutování reparací a válečných dluhů a o obnovu Evropy – pokus obdobný Marshallovu plánu, který přišel o generaci později. Protože nebylo možné představit si hospodářskou obnovu Evropy bez dvou největších kontinentálních zemí (které byly i hlavními dlužníky), poprvé v poválečném období byli na mezinárodní konferenci pozváni dva pářiové evropské diplomacie – Německo a Sovětský svaz. Konference nepřispěla k mezinárodnímu pořádku, jak doufal Lloyd George, nýbrž poskytla příležitost oběma vyděděncům, aby se sešli.

Od Francouzské revoluce se na horizontu evropské diplomacie neobjevilo nic, co by i jen vzdáleně připomínalo Sovětský svaz. Poprvé za více než sto let se nějaká země oficiálně zaměřila na svržení zavedeného pořádku. Francouzští revolucionáři se snažili změnit charakter státu; bolševici zašli o krok dál a navrhli úplné zrušení státu. Jakmile – Leninovými slovy – odumře stát, nebude zapotřebí ani diplomacie, ani zahraniční politiky.

Zpočátku tento postoj znepokojoval jak bolševiky, tak i ty, s nimiž byli nuceni jednat. První bolševici přišli s teorií, podle níž je příčinou válek třídní boj a imperialismus. Nikdy se však nezabývali otázkou, jak suverénní státy řídí svoji zahraniční politiku. Byli si jisti, že několik měsíců po jejich vítězství v Rusku přijde světová revoluce; krajní pesimisté

mezi nimi se obávali, že by to mohlo trvat i několik let. Lev Trockij, první sovětský ministr zahraničí, se považoval za pouhého úředníka, jehož úkolem je zdiskreditovat kapitalisty. Proto Trockij zveřejnil různé tajné smlouvy, jimiž si kapitalisté chtěli mezi sebou rozdělit válečnou kořist. Jako ministr zahraničí chtěl „vydat několik revolučních proklamací národům světa a pak zavřít krám“.¹⁶ Nikdo z prvních komunistických vůdců nepovažoval za možné, že by komunistický stát mohl koexistovat s kapitalistickými zeměmi po celá desetiletí. Protože bolševici očekávali, že stát za pár měsíců či let zcela zanikne, za hlavní úkol rané sovětské zahraniční politiky považovali podporu světové revoluce a nikoli řízení vztahů mezi státy.

V takovém prostředí bylo vyloučení Sovětského svazu z mírotvorného úsilí ve Versailles pochopitelné. Spojenci neměli žádný důvod, proč by zahrnuli do svých jednání zemi, která již uzavřela s Německem separátní mír a jejíž agenti usilovali o svržení spojeneckých vlád. Lenin a jeho kolegové ani nestáli o účast v mezinárodním pořádku, který se snažili zničit.

Nekonečné a odtazité interní diskuse první bolševiky nijak nepřipravily na válečný stav, který zdědili. Neměli žádný konkrétní mírový program, protože svoji zemi nepovažovali za stát, nýbrž za ideu. Proto jednali tak, jako by konec války a podpora evropské revoluce byly součástí jediného procesu. A vskutku, jejich prvním zahraničněpolitickým dekretem, vydaným den po říjnové revoluci roku 1917, byl takzvaný Dekret o míru – apel k vládám a národům světa požadující to, co bolševici označovali za demokratický mír.¹⁷

Bolševické iluze se rychle zhroutily. Německé vrchní velení souhlasilo s jednáním o mírové smlouvě v Brestu Litevském a s příměřím po dobu rozhovorů. Zpočátku si Trockij představoval, že bude moci použít jako vyjednávací argument hrozbu světovou revolucí a že bude jednat jako jakýsi advokát proletariátu. Naneštěstí pro Trockého se německým vyjednávačem stal vítězný generál a nikoli filozof. Max Hoffmann, náčelník štábu na východní frontě, pochopil rovnováhu sil a v lednu roku 1918 navrhl kruté podmínky. Požadoval anexi celého Pobaltí, kus Běloruska, faktický protektorát nad nezávislou Ukrajinou a obrovské odškodné. Trockij váhal, a nakonec Hoffmannovi došla trpělivost. Vytáhl mapu s tlustou modrou čarou ukazující německé nároky a dal jasně na srozuměnou, že se Německo za tuto linii nestáhne, dokud Rusko nedemobilizuje – jinými slovy, dokud nebude bezbranné.

¹⁶ Edward Hallett Carr, *The Bolshevik Revolution, 1917–1923*, sv. 3, W. W. Norton, brož. vyd., New York/Londýn 1985, s. 16.

¹⁷ *Tamtéž*, s. 9.

Hoffmannovo ultimátum vedlo k první významné komunistické debatě o zahraniční politice, která začala v lednu roku 1918. Lenin, kterého podporoval Stalin, vyzýval k smířlivému postoji, zatímco Bucharin prosazoval revoluční válku. Lenin tvrdil, že pokud nedojde k revoluci v Německu nebo pokud bude poražena, Rusko utrpí „zdrucující porážku“, která povede k ještě nevýhodnějšímu míru, „míru, který by navíc neuzavřela socialistická vláda, ale nějaká jiná... V takovéto situaci by bylo absolutně nepřipustnou taktikou, kdybychom dali v sázku osud socialistické revoluce, která začala v Rusku, jen na základě možnosti, že v bezprostřední budoucnosti vypukne v Německu revoluce.“¹⁸

Trockij hájil v podstatě ideologickou zahraniční politiku. Prosazoval politiku „ani válka, ani mír“.¹⁹ Avšak slabší strana má možnost hrát o čas pouze proti takovému protivníkovi, který je přesvědčen, že jednání probíhají podle své vnitřní logiky – což je iluze, již zvláště často podléhají Spojené státy. Němci žádné takové iluze neměli. Když se Trockij vrátil s instrukcemi, vyhlášujícími politiku „ani válka, ani mír“ a jednostranně oznámil, že válka skončila, Němci obnovili vojenské operace. Tváří v tvář totální porážce Lenin a jeho kolegové přijali Hoffmannovy podmínky a podepsali Brestlitevskou smlouvu, čímž přijali i koexistenci s císařským Německem.

V příštích šedesáti letech se Sověti občas odvolávali na princip koexistence. Jejich demokratičtí partneři reagovali pokaždé stejně: pochválili sovětskou proklamací mírové koexistence jako příznak konverze komunistů k trvalé mírové politice. Komunisté sami však vždy zdůvodňovali období mírové koexistence tím, že poměr sil není příznivý konfrontaci. Z toho logicky vyplývalo, že změní-li se tento poměr, změní se i nadšení bolševiků pro mírovou koexistenci. Podle Lenina diktovala koexistenci s kapitalistickým nepřítelem realita:

Uzavřením separátního míru se v současné chvíli maximálně uvolňujeme od obou válčících imperialistických skupin; využitím jejich vzájemného nepřátelství využíváme válku, která ztěžuje jejich dohodu proti nám.²⁰

Vrcholem této politiky se samozřejmě stal pakt mezi Hitlerem a Stalinem

¹⁸ V. I. Lenin, *Collected Works*, sv. 26, Progress Press, Moskva 1964, s. 448. (Srov. český překlad: V. I. Lenin, Teze o okamžitém uzavření separátního a anexního míru, v: V. I. Lenin, *Sebrané spisy*, sv. 35, Svoboda, Praha 1987, s. 276–277. Pozn. red.)

¹⁹ Citováno v: Carr, *Bolshevik Revolution*, s. 44.

²⁰ Citováno *tamtéž*, s. 42. (Srov. český překlad: V. I. Lenin, Teze o okamžitém uzavření separátního a anexního míru, v: V. I. Lenin, *Sebrané spisy*, sv. 35, Svoboda, Praha 1987, s. 277. Pozn. red.)

uzavřený v roce 1939. Možné rozpory bylo snadné vysvětlit. „Jsme přesvědčeni,“ pravilo se v jednom komunistickém prohlášení, „že nejdůslednější socialistickou politikou lze smířit s nejpřísnějším realismem a s nechládokrevnější praktičností.“²¹

V roce 1920 sovětská politika učinila poslední krok a uznala potřebu tradičnější politiky vůči Západu. Ministr zahraničí Georgij Čičerin řekl:

Můžeme se lišit v názoru na dobu, po níž bude kapitalistický systém trvat, avšak v současné době kapitalistický systém existuje, a proto je třeba nalézt modus vivendi...²²

I přes revoluční rétoriku se nakonec dominantním sovětským cílem stal národní zájem. Byl povýšen na jakousi socialistickou zásadu, stejně jako byl již dlouho jádrem politiky kapitalistických států. Bezprostředním cílem se nyní stalo přežití a taktikou k dosažení tohoto cíle koexistence.

Avšak socialistický stát záhy stanul před dalším vojenským ohrožením, když na něj v roce 1920 zaútočilo Polsko. Polské jednotky byly odraženy až poté, co pronikly do blízkosti Kyjeva. Když se v protiútoce Rudá armáda blížila Varšavě, zakročili západní spojenci; požadovali, aby ofenziva skončila a aby byl nastolen mír. Britský ministr zahraničí lord Curzon navrhl hranici mezi Polskem a Ruskem, kterou byli Sověti ochotni akceptovat. Polsko však odmítlo, a tak byla nakonec hranice vedena podle předválečných hranic, daleko na východ od Curzonem navrhované hranice.

Polsku se tak podařilo zostřit antagonismus svých dvou historických nepřátel: Německa, od něhož získalo Horní Slezsko a polský koridor, a Sovětského svazu, jemuž odebralo území ležící východně od dělicí čáry, které se začalo říkat Curzonova linie. Když se situace uklidnila, měl Sovětský svaz konečně za sebou války a revoluci. Zaplatil však ztrátou většiny území, jichž dobyt car v Pobaltí, Finsku, Polsku, Besarábii a podél tureckých hranic. Do roku 1923 však již Moskva obnovila kontrolu nad Ukrajinou a Gruzii, které se za válečných zmatků odtrhly od ruského impéria. Na tyto události mnozí ruští vůdci nezapomněli dodnes.

Aby mohl Sovětský svaz obnovit vnitropolitickou kontrolu, musel přistoupit na pragmatický kompromis mezi revolučními křížáckými taženými a reálpolitikou, mezi proklamací světové revoluce a praxí mírové koexistence. I když se rozhodl světovou revoluci odložit, zdaleka se nestal stoupcem existujícího pořádku. Spatřoval v míru příležitost, jak navzájem

²¹ Citováno *tamtéž*, s. 70.

²² Citováno *tamtéž*, s. 161.

rozeštvat kapitalisty. Zvláště důležitým cílem se stalo Německo, které v sovětském myšlení a citění hrálo vždy významnou úlohu. Sovětskou strategii popsal v prosinci 1920 Lenin:

Naše existence závisí za prvé na existenci radikálního rozštěpení v táboře imperialistických mocností a za druhé na skutečnosti, že vítězství Dohody a versailleský mír uvrhly obrovskou většinu německého národa do postavení, v němž nemůže žít... Německá buržoazní vláda zuřivě nenávidí bolševiky, avšak zájmy mezinárodní situace ji – proti její vůli – dohánějí k míru se Sovětským Ruskem.²³

Ke stejnému závěru docházelo i Německo. Za rusko-polské války napsal generál Hans von Seeckt, architekt poválečné německé armády:

Dnešní polský stát je výtvozem Dohody. Má nahradit tlak na východní hranice Německa, který dříve vykonávalo Rusko. Boj Sovětského Ruska s Polskem nezasahuje jen Polsko, ale především Dohodu – Francii a Británii. Jestliže se Polsko zhroutí, celá stavba Versailleské smlouvy se zřítí. Z toho jasně vyplývá, že Německo nemá žádný zájem poskytnout jakoukoli pomoc Polsku v jeho zápase s Ruskem.²⁴

Názor von Seeckta potvrdil obavy vyslovené o několik let předtím lordem Balfourem (viz citát v předešlé kapitole) – že Polsko představuje pro Rusko a Německo společného nepřítele a že činí zbytečným jejich vzájemné vyvažování, jak je obě mocnosti praktikovaly po celé devatenácté století. Ve versailleském systému nestálo Německo proti Trojdohodě, nýbrž proti mnoha státům, mezi nimiž v různé míře panovaly neshody. Proti všem stál i Sovětský svaz, jehož územní ztráty se velmi podobaly německým. Bylo jen otázkou času, kdy zášť svede oba vyvržence dohromady.

Příležitost k tomu se naskytl v roce 1922 v Rapallu, italském přímořském městečku poblíž Janova a místě konání mezinárodní konference svolané Lloydem Georgem. Konferenci umožnily stálé tahanice o výši reparací, které se táhly již od Versailleské smlouvy a které zesílily poté, co spojenci předložili reparační účet a Německo prohlásilo, že není schopno jej zaplatit.

Naneštěstí pro konferenci neměl Lloyd George ani moc, ani moudrost,

²³ Citováno v: Edward Hallett Carr, *German-Soviet Relations Between the Two World Wars, 1919-1939*, Johns Hopkins Press, Baltimore 1951, s. 40. (Srov. český překlad: V. I. Lenin, Referát o koncesích ve frakci KSR(b) na VIII. sjezdu sovětů, v: V. I. Lenin, *Sebrané spisy*, sv. 42, Svoboda, Praha 1989, s. 124. Pozn. red.)

²⁴ Citováno v: F. L. Carsten, *The Reichswehr and Politics, 1918-1933*, Oxford University Press, Oxford 1966, s. 69.

s nimiž později dovedl svůj program rekonstrukce do úspěšného konce americký ministr zahraničí George Marshall. Na poslední chvíli Francie odmítla připustit, aby byly reparace zařazeny na pořad jednání, neboť se zcela oprávněně obávala, že by byla nucena celkovou částku snížit. Zdálo se, že si Francie nade vše ostatní cení svůj nesplnitelný, i když mezinárodně uznávaný nárok na jakýsi dosažitelný kompromis. Německo usilovalo o moratorium na platbu reparací. Sověti podezírali spojence, že se pokusí vyjít ze slepé uličky tím, že spojí vymáhání carských dluhů s německými reparacemi, tedy že budou od Sovětského svazu žádat, aby převzal carské dluhy a zahojil se z německých reparací. Právě tuto možnost ponechal otevřenou článek 116 Versailleské smlouvy.

Sovětská vláda neměla o nic víc v úmyslu uznat carské dluhy než uznat britské a francouzské finanční nároky. Nechtěla ani k již tak početnému seznamu svých protivníků přidat Německo tím, že by se zapojila do reparačního kolotoče. Aby janovské konferenci zabránila vyřešit tuto záležitost v neprospěch Sovětů, učinila před konferencí nabídku, aby oba páriové navázali diplomatické vztahy a zřekli se vůči sobě veškerých nároků. Německo se k této nabídce postavilo vyhýbavě, neboť se nechtělo stát první evropskou zemí, která by navázala diplomatické vztahy se Sovětským svazem, což by mohlo ohrozit možnost snížení reparační částky. Návrh však zůstal na stole až do chvíle, než si události v Janově vynutily změnu německého postoje.

Sovětský ministr zahraničí Georgij Čičerin pocházel z aristokratické rodiny, avšak stal se vášnivým stoupencem věci bolševismu. Využil příležitosti, kterou mu janovská konference nabídla, a revoluční přesvědčení zapojil do služeb reálné politiky. Vyhlásil „mírovou koexistenci“, která dávala přednost praktické spolupráci před požadavky ideologie:

... ruská delegace uznává, že v nynější historické etapě, která umožňuje současnou existenci starého společenského řádu a řádu nového, jenž se právě rodí, se nezbytným předpokladem všeobecné hospodářské obnovy stává hospodářská spolupráce států představujících oba tyto systémy vlastnictví.²⁵

Čičerin spojil své výzvy ke spolupráci s nabídkami, které byly chytře vymyšleny tak, aby demokracie ještě více zmátly. Navrhl tak rozsáhlý pořad jednání, že jej demokratické vlády nemohly ani realizovat, ani ignorovat – tato taktika se stala jedním z trvalých prvků sovětské diplomacie. Čičerin

navrhl, aby se jednalo o odstranění zbraní hromadného ničení, o světové hospodářské konferenci a o mezinárodní kontrole všech vodních cest. Chtěl tím mobilizovat západní veřejné mínění a dát Moskvě pověst stoupence mírového internacionalismu, která by demokraciím ztížila antikomunistické křížové tažení, jehož se Kreml tolik obával.

Stejně jako členové německé delegace byl Čičerin v Janově považován za outsidera. Západní spojenci předstírali, že Sovětský svaz a Německo, dva nejmocnější státy kontinentu, lze prostě ignorovat. Vůbec si neuvědomovali, jaká pokušení tato politika v těchto zemích vyvolává. Německý kancléř a jeho ministr zahraničí žádali třikrát o schůzku s Lloydem Georgeem, a třikrát byli odmítnuti. Zároveň Francie navrhla konání soukromých konzultací s Velkou Británií a Sovětským svazem s vyloučením Německa. Účelem těchto setkání bylo vzkřísit otřepaný plán výměny carských dluhů za německé reparace. I méně podezřívaví diplomaté než sovětští by takovou nabídku pochopili jako past, která má ohrozit vyhlídky na zlepšení německo-sovětských vztahů.

Koncem prvního týdne konference se již Německo i Sovětský svaz obávaly, že by mohly být postaveny proti sobě. Šestnáctého dubna 1922 jeden z Čičerinových pobočníků zatelefonoval německé delegaci a nabídl jí schůzku, která by se konala týž den v Rapallu. Tohoto pozvání – které přišlo ve spikleneckou noční hodinu, ve čtvrt na dvě po půlnoci – se Němci okamžitě chopili. Toužili prolomit svou izolaci, zatímco Sověti nestáli o pochybnou roli věřitelů Německa. Oba ministři zahraničí rychle dohodli smlouvu mezi Německem a Sovětským svazem, v níž oba státy navázaly plné diplomatické styky, zřekly se vzájemných nároků a poskytly si obchodní doložku nejvyšších výhod. Lloyd George, který se o schůzce dověděl opožděně, se zoufale snažil spojit s německou delegací a pozvat ji k rozhovoru, který předtím opakovaně odmítl. Německý vyjednávač Rathenau dostal Georgeovu zprávu ve chvíli, kdy odcházel sovětsko-německou smlouvu podepsat. Chvilu váhal, a pak zamumlal: „*Le vin est tiré; il faut le boire*“ (Vino je nalito; musí se vypít).²⁶

Za necelý rok již Německo a Sovětský svaz sjednávaly tajné smlouvy o vojenské a hospodářské spolupráci. I když se Rapallo později stalo symbolem nebezpečí sovětsko-německého sblížení, bylo ve skutečnosti jednou z mnoha náhod, které nám připadají nutné pouze ve zpětném pohledu: náhodné v tom smyslu, že ani jedna ze stran neplánovala to, co se stalo; nutné proto, že půdu pro ně připravili západní spojenci ostrakizová-

²⁵ Citováno v: George F. Kennan, *Russia and the West Under Lenin and Stalin*, Little, Brown, Boston/Toronto 1966, s. 69.

²⁶ Citováno *tamtéž*, s. 210.

ním dvou největších kontinentálních zemí, vytvořením pásu navzájem znepřátelených slabých států mezi Německem a Sovětským svazem a zmenšením jejich teritoria. To vše poskytlo Německu i Sovětskému svazu maximální důvody k překonání ideologického nepřátelství a ke spolupráci při podkopávání Versailles.

Samo Rapallo tento důsledek nemělo; symbolizovalo však společný vyšší zájem, který po zbytek meziválečného období sblížoval sovětské a německé vůdce. George Kennan tuto smlouvu vysvětloval zčásti sovětskou vytrvalostí, zčásti západní nejednotností a sebeuspokojením.²⁷ Je zjevné, že západní demokracie byly krátkozraké a pošetilé. Avšak poté, co se dopustily omylu tím, že uzavřely Versailleskou smlouvu, zbyly jim pouze krajně nepříznivé možnosti. Dlouhodobě mohla sovětsko-německé spolupráci zabránit jediné britská a francouzská dohoda se Sovětským svazem nebo s Německem. Avšak minimální cenou za takovou dohodu s Německem by byla úprava polských hranic a téměř nepochybně i zrušení polského koridoru. V takové Evropě mohla Francie zabránit německé nadvládě jen pevnou aliancí s Velkou Británií, o níž ovšem Britové vůbec odmítli uvažovat. Obdobně by jakákoli dohoda se Sovětským svazem prakticky vedla k obnovení Curzonovy linie, kterou Polsko odmítalo a o níž Francie nehodlala uvažovat. Demokracie nebyly ochotny platit ani jednu z těchto cen. Nechtěly dokonce ani připustit, že stojí před problémem, jak ubránit versailleské uspořádání a přitom nepřiznat významnou roli ani Německu, ani Sovětskému svazu.

V této situaci existovala vždy možnost, že si oba kontinentální giganti rozdělí východní Evropu mezi sebe, místo aby se přidali ke koalici zaměřené proti druhému z nich. Teprve Hitler a Stalin, muži nesvazovaní minulostí, avšak hnaní touhou po moci, nakonec sfoukli domeček z karet, který s dobrými úmysly postavili mírumilovní a v podstatě bojácní státníci meziválečného období.

²⁷ Tamtéž, s. 212.

11. kapitola

Stresemann a návrat poražených

Všechny principy diplomacie založené na mocenské rovnováze – tak, jak byly v Evropě praktikovány od časů Viléma III. – by velely Velké Británii a Francii, aby vytvořily protiněmeckou alianci, která by držela na uzdě revizionistické tlaky jejich neklidného souseda. Jednotlivě byla jak Velká Británie, tak Francie slabší než Německo – dokonce slabší než poražené Německo. Jeho moc mohly vyvážit jen v koalici, která však nebyla nikdy utvořena. Velká Británie se zřekla důsledného úsilí o rovnováhu, kterým se její politika po tři století vyznačovala. Kolísala mezi povrchním uplatňováním mocenské rovnováhy vůči Francii a rostoucí oddaností novému principu kolektivní bezpečnosti, před jehož prosazením však couvla. Francie sledovala zahraniční politiku zoufalství. Kolísala mezi využitím Versailleské smlouvy k oddálení návratu Německa na scénu a polovičatými snahami o smíření se svým hrozivým sousedem. Tak se stalo, že státník, který se nejvíce podílel na utváření diplomatické krajiny dvacátých